

MATEUSZ MATANIAK
Kraków

System emerytalny dla urzędników Wolnego Miasta Krakowa. Część II: lata 1838–1854

Abstract

Pension Schemes for the Officials of the Free City of Cracow: Part II: 1838–1854

This article, a continuation of a study of the history of retirement pension schemes for the officials of the Free City of Cracow in the early 19th century, concerns itself with the period 1838–1846. It analyses in particular the data concerning the categories of persons entitled to a retirement pension (officials of the administration and judiciary, their widows and children), conditions of eligibility, forfeiture clauses, pension fund financing, etc.). The article also examines in detail the functioning of the Pension Committee, focusing on its handling of hard cases and the fixing of the amount level of the pension award. Using the records from the National Archives in Cracow, the article reconstructs the processing of a handful of individual pension award applications. Finally, the article surveys the history of the Cracovian pension scheme until 1854, i.e. after the incorporation of the Free City into the Austrian Empire in 1846 as the Grand Duchy of Cracow and in 1850 as a district of the province (ceremonial Kingdom) of Galicia and Lodomeria.

Keywords: Free City of Cracow, clerks, retirement system, pension company, 19th century.

Słowa kluczowe: Wolne Miasto Kraków, urzędnicy, system emerytalny, Towarzystwo Emerytalne, XIX wiek.

1. Nowe prawo emerytalne z 1838 roku

Niniejszy artykuł stanowi – zapowiedzianą w poprzednim numerze – kontynuację rozważań na temat systemu emerytalnego dla urzędników w Wolnym Mieście Krakowie¹. W związku z powyższym baza materiałowa, będąca podstawowym źródłem wiedzy na temat jego zasad, nie uległa zmianie. Stanowiły ją niemal wyłącznie źródła archiwalne, a także akty normatywne publikowane w dziennikach rządowych. Wystarczy przypo-

¹ M. Mataniak, *System emerytalny dla urzędników Wolnego Miasta Krakowa, część I: Lata 1815–1837*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, 2017, t. 10, z. 2, s. 77–106.

mnąć, że w 1833 roku Zgromadzenie Reprezentantów, będące parlamentem Wolnego Miasta Krakowa, uchwaliło ustawę emerytalną, która w istotny sposób modyfikowała zasady wypłacania pensji emerytalnych dla przechodzących na emeryturę urzędników, a także pozostałych po nich wdów i sierot. W tym samym czasie powołano Komisję Emerytalną, która odpowiadała za wypłatę zaopatrzeń emerytalnych².

Z dokumentacji archiwalnej wynika, że krakowski system emerytalny budził poważne wątpliwości. Dotyczyły one nie tylko ogólnych postanowień, ale także źródeł finansowania emerytur oraz działalności instytucji odpowiedzialnych za jego prawidłowe funkcjonowanie. Rzeczowa ocena rozwiązań ustawowych jest możliwa dopiero po przebadaniu dorobku Komisji Emerytalnej, w tym ustaleniu, ile świadczeń i w jakiej wysokości wypłacała ona do roku 1838. Warto też poddać analizie to, w jakiej części środki utrzymania dla emerytowanych urzędników były wypłacane z funduszu emerytalnego zarządzanego przez Komisję, a w jakiej części z budżetów Rzeczypospolitej Krakowskiej. Na podstawie danych źródłowych można stwierdzić, że tylko w okresie 1 VI 1836–31 V 1837 Komisja Emerytalna wypłacała emerytury na kwotę 115 660 złp. Zarazem w latach 1833–1838, za pośrednictwem przyjętego przez Sejm budżetu, rok w rok wypłacano kwotę 87 900 złp; tą ostatnią przeznaczano na doraźne wsparcie zasłużonych, znajdujących się w potrzebie, urzędników.

W ogólności można powiedzieć, że krytyka ustawy wypływała z dwóch ośrodków. Pierwszym była opozycja, która uaktywniła się na Sejmie 1838 roku. Główną rolę odgrywał w niej Hilary Meciszewski³. Drugim źródłem obaw i wątpliwości była Komisja Emerytalna. Członkowie Komisji mieli okazję rozpoznać, w toku działalności na jej forum, przynajmniej część wadliwych rozwiązań ustawy emerytalnej. Swoje uwagi i spostrzeżenia zawarli oni w uzasadnieniu do projektu nowej ustawy emerytalnej, której opracowanie zlecił Komisji rząd jeszcze w roku 1836⁴.

Obiektem krytyki stał się między innymi progresywny system zwiększania pensji emerytalnych, w miarę osiągania kolejnych etapów urzędniczej służby. Zdaniem autorów projektu, obowiązujący podział na trzy klasy emerytalne, z progami 20, 30 i 40 lat wysługi, powodował, że osiąganie okresów pośrednich (np. 28 albo 37 lat) w żaden sposób nie wpływało na wysokość nabywanej emerytury; podobnie niesprawiedliwe było jej wypłacanie osobom odchodzącym z pracy z powodów zdrowotnych, w wymiarze należnym po przepracowaniu 20 lat: działało się to z pokrzywdzeniem osób przechodzących na wcześniejszą, „przymusową” emeryturę, po przepracowaniu więcej niż 20 lat⁵.

² Ustawa z 18 IX 1833 *Prawo o Towarzystwie Emerytalnym*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 1 X 1833 nr 6337 DGS, „Dziennik Praw WMK” (dalej: Dz. Praw WMK) z 1833 roku. W artykule pominięto problematykę emerytur dla profesorów UJ oraz członków Milicji Krajowej i Żandarmerii. Zagadnienia te będą przedmiotem odrębnego opracowania.

³ Jego biogram zob. Z. Jabłoński, *Meciszewski Hilary* [w:] PSB, t. XX, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 359–362. O działalności politycznej Meciszewskiego również na forum sejmowym, zob. J. Bieniarzówna, *Z dziejów liberalnego i konspiracyjnego Krakowa (1833–1846)*, „Biblioteka Krakowska” nr 106, Kraków 1948, s. 31–34, 36–46.

⁴ *Projekt do Ustawy o Emeryturach* z 18 XI 1837, WMK V-153, k. 495–518; Pismo Senatu Rząd. do Komisji Emerytalnej z 5 XII 1836 nr 6629, *ibidem*, k. 495.

⁵ *Zasady główne projektu nowej Ustawy emerytalnej* z 25 XI 1837, WMK V-153, k. 528–529. Co więcej, ze względu na nieprecyzyjność ustawy, pozostawiono to faktycznie „arbitralnemu tłumaczeniu urzędów”.

Nieuzasadnione było też określenie minimalnej granicy 20 lat pracy wymaganych przy ubieganiu się o podstawową pensję emerytalną; pomyłką autorów ustawy było też ograniczenie praw wdów, których mężowie przepracowali nie więcej niż 20 lat. Nie mogły one liczyć na pomoc państwa (podobnie ich małoletnie dzieci), ponieważ cała wpłacona przez urzędnika kwota przepadała na rzecz Towarzystwa Emerytalnego. Środkiem zaradczym miały być, zdaniem twórców projektu, rozwiązania stosowane w Królestwie Polskim. Zgodnie z nimi przyszła emerytura, po osiągnięciu stażu powyżej 20 lat, rosła corocznie o 1/5 części podstawowej, aż do przepracowania 35 lat. Z tą chwilą można było liczyć na emeryturę w wysokości ostatniego, najwyższego uposażenia. W opinii autorów projektu uniknięto w ten sposób podziału na klasy, całe rozwiązanie było zdecydowanie sprawiedliwsze. Pożądane było też usunięcie przepisu stanowiącego, że emerytury mają być obliczane na podstawie ostatniego wynagrodzenia, zwłaszcza że często przenoszono urzędników na gorzej płatne posady⁶.

Autorzy projektu wystąpili też z propozycją usunięcia tych rozwiązań, które uprzywilejowywały wdowy niemające dzieci w stosunku do „obarczonych rodziną”; postulowano modyfikację wymogu nieprzerwanego pełnienia obowiązków, przy nabywaniu uprawnień emerytalnych, na wzór obowiązujących profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, która to okoliczność mogła mieć znaczenie w razie przejścia z jednego zawodu do drugiego. Poważne wątpliwości budziło również przeliczanie, w stosunku 2:1, lat wysługi sprzed i po 1815 roku. Nowością miał być wymóg, aby wdowy po urzędnikach, które zawarły małżeństwo po ukończeniu przez mężów 50 lat, wykazały fakt wspólnego przeżycia co najmniej 5 lat⁷.

Zastrzeżenia budziły też zasady podległości Komisji Emerytalnej Senatowi. Z jednej strony rząd zatwierdzał wszystkie jej decyzje. Zarazem, w razie wadliwości orzeczenia, Sejm mógł pociągnąć członków Komisji do odpowiedzialności, nakazując im zwrot kosztów. Dlatego też, zdaniem autorów projektu, zatwierdzanie nie mogło być tylko „czczą formą”, ale musiało łączyć się z czynnościami kontrolnymi o charakterze merytorycznym. W przypadku zaaprobowania decyzji przez Senat trudno było sobie wówczas wyobrazić egzekwowanie odpowiedzialności członków Komisji. Dlatego też konieczne było albo zrównanie obu instytucji pod względem odpowiedzialności przed Sejmem, albo jej całkowite pominięcie w ustawie. Projektodawcy opowiedzieli się za drugim rozwiązaniem, przy czym wspólna zgoda na przyznanie emerytury wydawała się im gwarancją prawidłowości decyzji; w razie zapadnięcia decyzji negatywnej nie powinno być mowy o odwoływaniu się do rządu od decyzji Komisji Emerytalnej. Zwrócono też uwagę, że środki Towarzystwa Emerytalnego stanowią własność prywatną. Dlatego osoba, której odmówiono emerytury, nie powinna otrzymywać wsparcia z jego funduszków w wyniku odwołania się do Zgromadzenia Reprezentantów. Na koniec projektodawcy zasugerowali całkowite wykreślenie tytułu V, który dotyczył przystępowania do Towarzystwa Emerytalnego przez osoby prywatne. Powodem była zbędność tego fragmentu ustawy wobec braku zainteresowania taką formą ubezpieczenia⁸.

⁶ *Ibidem*, k. 529–530. Podstawą dla takowych „wyrachowywań” powinna być najwyższa pobierana pensja.

⁷ *Ibidem*, k. 531–532, 534–535. Rozwiązanie to miało wyeliminować ewentualne nadużycia ze strony wdów.

⁸ *Ibidem*, k. 535–538.

Drugi obszerny kompleks zagadnień stanowiły budzące poważne zaniepokojenie Komisji Emerytalnej finanse Towarzystwa Emerytalnego. Kwota 85 370 złp, jaką przekazał Towarzystwu Sejm w 1833 roku, szybko okazała się niewystarczająca. Konieczność łatania dziur w finansach Towarzystwa powodowały też zbyt nikle wpływy z procentów potrącanych od wynagrodzeń. Kryzys mogło pogłębić, sugerowane przez niektórych posłów, objęcie systemem emerytalnym lat wysługi sprzed daty ustanowienia Towarzystwa⁹. Ponieważ uważano je za instytucję „raczej prywatną aniżeli publiczną” czy też „stowarzyszenie się urzędników i oficjalistów”, nie było powodów, aby z jego środków finansować emerytury osób do niego nienależących¹⁰.

Opierając się na sprawozdaniach Komisji Emerytalnej, publikowanych w dziennikach rządowych („pismach publicznych”), autorzy opracowania wyprowadzili tezę o „bliskim upadku funduszu emerytalnego”¹¹.

Na podstawie danych nadesłanych przez Kasę Towarzystwa podawano w projekcie, że w okresie od 1 XII 1833 do 30 IX 1836 roku wypłacono emerytury w wysokości 105 934 złp. Po uwzględnieniu sejmowej dotacji (85 370 złp) okazało się, że w ciągu 34 miesięcy Towarzystwo wydawało rocznie 20 564 złp. Wydatki ciągle rosły aby, zgodnie z prognozami autorów projektu, pod koniec 1837 roku przewyższyć 30 000 złp. Wyliczono też, że średni roczny dochód z potrąceń wynosił 38 264 złp. Zgodnie z ustawą pieniądze te były wprawdzie inwestowane („elokowane”), jednakże dochody z tego tytułu okazały się mniejsze od spodziewanych. Komisja alarmowała, że sytuacja stanie się prawdziwie dramatyczna w 1842 roku. Do Kasy Towarzystwa miała wówczas przestać wpływać dotacja uczyniona przez Sejm przed dziesięcioma laty. Nie do pozazdroszczenia miał być wówczas los młodszych stażem urzędników którzy, mimo regularnego opłacania procentów, musieli się liczyć z tym, że ich starsi koledzy wystąpią o należne emerytury również za okres sprzed ustanowienia Towarzystwa. Komisja optowała więc za oddzieleniem funduszy Towarzystwa od środków budżetowych: pierwsze miały pozostawać pod jej zarządem, drugie zaś kontrolowałyby Senat. Nieodżowne było też wprowadzenie zasady, że jedynym podmiotem uprawnionym do określania wysokości emerytur jest Komisja Emerytalna; rządowi miano pozostawić jedynie prawo ich zatwierdzania oraz wydawania Kasie Głównej poleceń dotyczących ich wypłacania. Inną próbą ratowania sytuacji Towarzystwa była propozycja, aby przyznać mu dodatkowe wsparcie w postaci jednorazowego potrącenia 1/12 kwoty wynagrodzeń wszystkich urzędników, którzy w danym roku otrzymali podwyżkę. W tym samym kierunku zmierzało rozwiązanie, aby w razie przewidywanych niedoborów w Kasie Towarzystwa dopuszczalne było zwiększenie składki procentowej, z możliwością jej ponownego obniżenia po ustabilizowaniu się sytuacji funduszu emerytalnego¹².

⁹ Błędem okazał się właśnie brak rozstrzygnięcia, czy urzędnicy, którzy pobierali pensje emerytalne za okres sprzed ustanowienia Towarzystwa Emerytalnego, mieli je otrzymywać z budżetu państwowego (tzw. ogólnokrajowego). *Ibidem*, k. 519–520.

¹⁰ *Ibidem*, k. 520–521. Zdaniem autorów, środki przekazane przez Sejm 1833 r. wyczerpały się wkrótce po ich przejęciu przez Towarzystwo; w dokumencie na określenie Towarzystwa użyto nawet pojęć „spółka” i „wspólnicy”.

¹¹ *Ibidem*, k. 524–525. Autorzy odwoływali się do sprawozdań Komisji Emerytalnej za okres 1 XII 1833–31 V 1835 oraz 1 VI 1835–31 V 1836. Zob. Pismo Komisji Emerytalnej do Senatu Rząd. z 29 XII 1835 nr 7538, WMK V-153, k. 520.

¹² *Zasady główne...*, k. 525–527. Propozycje miały objąć art. 2 ustawy z 1833 r. Domagano się też zrównania praw emerytalnych urzędników tzw. dożywotnich i czasowych.

Z koniecznością daleko zakrojonych zmian w ustawie emerytalnej zgadzał się również Senat¹³. Stąd też dużą część propozycji Komisji Emerytalnej uwzględniono w projekcie ustawy przedłożonym Sejmowi w 1838 roku. Zgodnie z obowiązującą procedurą został on złożony przez rząd. Parlament po zapoznaniu się z jego podstawowymi założeniami podjął jednomyślną uchwałę o przesłaniu go pod rozprawę dwóm komisjom sejmowym: skarbowej i prawodawczej¹⁴. Na 23. posiedzeniu sejmowym przewodniczący Komisji Sejmowo-Prawodawczej Antoni Zygmunt Helcel przedstawił opinię połączonych komisji dotyczącą projektu. Po wprowadzeniu kilku drobnych poprawek zmodyfikowany projekt trafił do Senatu¹⁵. Rząd ustosunkował się do wniosków poselskich, przesyłając parlamentowi kolejną wersję ustawy¹⁶. Została ona jednomyślnie uchwalona przez Zgromadzenie Reprezentantów 7 lutego 1838 roku¹⁷. Należy wspomnieć, że propozycje zmian przedłożono do aprobaty tak zwanej konferencji rezydentów, reprezentującej interesy „Trzech Najjaśniejszych Dworów”¹⁸. Korzystając z okazji, warto zrekonstruować listę posłów, którzy wzięli udział w uchwaleniu nowego prawa emerytalnego¹⁹. Marszałkiem Sejmu był Wincenty Wolff, sekretarzem Hilary Meciszewski, asesorami A.Z. Helcel oraz Franciszek Lipczyński²⁰.

¹³ Pismo Senatu Rząd. do Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów z 11 I 1838 nr 40, WMK II-42, k. 453–454. Pilne było zwłaszcza usunięcie nieprecyzyjnych sformułowań budzących ciągłe wątpliwości organów stosujących prawo emerytalne. Zdaniem rządu, sytuacja finansowa funduszu emerytalnego „nie zapewniała trwałego istnienia tej instytucji” (czyli Komisji Emerytalnej).

¹⁴ Pismo Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów do Prezydującego w Komisji Sejmowo-Prawodawczej z 13 I 1838, WMK II-42, k. 457; *Diariusz Sejmu Wolnego Miasta Krakowa albo Rzeczypospolitej Krakowskiej za rok 1837/1838*. Z rękopisu Biblioteki Polskiej w Paryżu oprac. M. Jaglarz, Kraków 2016, s. 88.

¹⁵ *Diariusz Sejmu Wolnego Miasta Krakowa...*, s. 295. (6 II 1838). Odbłyło się to na podstawie art. 127 Statutu Urządzającego Zgromadzenia Polityczne z 1833 roku.

¹⁶ *Projekt do prawa ustanawiającego zasady do wymiaru pensji Emerytalnej dla wysłużonych Urzędników Publicznych tudzież pozostałych po nich Żon i Dzieci* z 6 II 1838, WMK II-42, k. 1611–1637; Pismo Senatu Rząd. do Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów z 6 II 1838 nr 610, *ibidem*, k. 1609–1610.

¹⁷ Pismo Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów do Senatu Rząd. z 7 II 1838, WMK II-42, k. 1609; *Diariusz Sejmu Wolnego Miasta Krakowa...*, s. 359. Wedle ówczesnego sformułowania, „Izba projekt jednomyślnie przyjęła i w prawo obowiązujące zamieniła”. Pod uchwałą sejmową podpisali się marszałek Zgromadzenia (Wincenty Wolff) oraz dwaj asesorzy sejmowi (Franciszek Lipczyński i Karol Treytler).

¹⁸ Zob. Pismo Senatu Rząd. do Konferencji Rezydentów z 2 I 1838 (do nr 14), WMK V-153, k. 463. Jej zgoda dotyczyła m.in. wykreślenia art. 9 ustawy z 1833 r. Dobitnie świadczyło to o uzależnieniu Senatu od przedstawicieli Austrii, Prus i Rosji, co potwierdza tezę o ograniczonej suwerenności Rzeczypospolitej Krakowskiej.

¹⁹ Przedstawicielami gmin miejskich na XIV Sejmie Zwyczajnym byli: A.Z. Helcel, Józef Louis, H. Meciszewski, K. Treytler, Michał Okoński, Józef Placer i Michał Badeni; gmin okręgowych: Leon Rudowski, Józef Zapalski, Leon Like, Paweł Ślizowski, Tomasz Bader, Franciszek Lipczyński, Krystin Żeleński, Kajetan Florkiewicz, Józef Mączyński, Wojciech Jakubowski, Franciszek Łącki, Kazimierz Jadowski, Franciszek Leksieński; krakowskiej kapituły katedralnej: Mateusz Dubiecki i Mateusz Gładyszewicz; Senatu: Ludwik Sobolewski i W. Wolff, Uniwersytetu Jagiellońskiego: Adam Krzyżanowski i Antoni Matakiewicz. W sejmie znaleźli się też sędziowie pokoju (Wojciech Kucieński, Józef Raciborski, Tadeusz Konopka, Michał Trawiński). *Lista Reprezentantów na Zgromadzenie w miesiącu grudniu 1837 r.*, „Postanowienia Seymowe z r. 1837/1838”, WMK II-42, k. nspg.

²⁰ „Dyaryusz Seymu Rzeczypospolitej Krakowskiej”. Posiedzenie 1 (28 XII 1837); „Gazeta Krakowska” nr 1 z 2 I 1838. Sejm obradował od 28 XII 1837–7 II 1838. Na jego drugim posiedzeniu (29 XII 1837) obsadzono komisje: prawodawczą, skarbową oraz kwalifikacyjną. „Dyaryusz Czynności Seymu Rzeczypospolitej Krakowskiej r. 1837/8”, WMK II-41, k. 25–28.

Należy odnotować, że na przełomie 1837 i 1838 roku Senat zgłosił jeszcze bardziej „rewolucyjne” propozycje, które miały zagwarantować pełną kontrolę nad systemem emerytalnym, a tym samym zapewnić lojalność kadr urzędniczych²¹. Z krytyką rozwiązań wystąpił Hilary Meciszewski, czołowy działacz opozycyjny tamtych lat. Na dziewiątym posiedzeniu zarzucił on projektodawcom, że nie liczą się z możliwościami Rzeczypospolitej Krakowskiej („nowo zaprojektowana zmiana jeszcze mniej polega na jakiegokolwiek rachubie”). Dostrzegał, że Senat, po upływie 4 lat od uchwalenia ustawy, żąda wprowadzenia poprawek nieuwzględniających kosztów wypłaty emerytur. Dowodził również, że poprzednia regulacja nie była oparta „na rachubie pewnej i niewątpliwej”, co „nie obiecywało długiego życia instytucji emerytalnej”. Meciszewski przypomniał o kwocie 87 900 złp, która od 1833 roku miała corocznie (przez 9 lat) wpływać na konto funduszu emerytalnego. W 1838 roku Senat zaproponował, aby subwencja była dożywotnia. Byłaby jednak „na wieczne czasy ciężarem dla Skarbu Publicznego”, znikająca więc „nadzieja przyniesienia kiedyś ulgi budżetowi wydatków krajowych”. Meciszewski obawiał się, że urzędnicy „nigdy nie będą opatrzeni na wysłużone lata we własne swoje fundusze”. Sprzeciw posła wywołała również propozycja zniesienia Towarzystwa Emerytalnego, które rząd chciał zastąpić „nową gałęzią administracji publicznej” podległą wyłącznie Senatowi. Rząd planował przy tym jej fundusze „od swej udzielnej władzy zawisłymi uczynić”. Nie mniejsze wątpliwości Meciszewskiego wzbudził pomysł (zawarty w art. 16 projektu) przyznania Senatowi „władzy wydzielania pensji urzędnikom, którzy by jakkolwiek zdadni i gorliwi dla dobra kraju, nie z własnej winy, od urzędów oddalonymi być mieli”. W ocenie Meciszewskiego stanowiło to wyraźną groźbę wprowadzenia w Wolnym Mieście Krakowie „ochłokracji dawnych Rzeczypospolitych greckich”, w których, jak przekonywał, „z mocy prawa urzędnik zdanny, gorliwy i jednający sobie tymi przymiotami popularność, dla oddalenia niebezpieczeństwa, jakie z popularności podobnej wyniknąć dla kraju mogło by, z urzędu oddalonym i na wygnanie skazanym bywał”²².

Protesty Meciszewskiego wywołały też bieżące poczynania Komisji Emerytalnej oraz rządu. Podał przykład Marianny Gąsiorowskiej, wdowy po kontrolerze Kasy Głównej, której w 1837 roku odmówiono pensji emerytalnej. Powodem było wstąpienie w związek małżeński z urzędnikiem, który ukończył 50 rok życia. Równocześnie wysoką emeryturę przyznano, będącej w takiej samej sytuacji, wdowie po prezesie Sądu III Instancji, Franciszku Piekarskim²³.

Jeśli chodzi o założenia wprowadzonej w 1838 roku ustawy emerytalnej, to należy stwierdzić utrzymanie podstawowej idei, która przyświecała twórcom systemu emery-

²¹ Tekst wcześniejszego projektu ustawy emerytalnej, autorstwa Senatu, nie zachował się w aktach sejmowych oraz w aktach prezydialnych i wydziałowych. Jego odtworzenie jest możliwe na podstawie sprawozdań sejmowych.

²² *Diariusz Sejmu Wolnego Miasta Krakowa...*, s. 87–88; „Dyariusz Czynności Seymu Rzeczypospolitej Krakowskiej r. 1837/8”, WMK II-41, k. 170–171 (13 I 1838). Meciszewski mówił, że wnoszonym przez Senat projektem „zbywa na potrzebnej rozwadze” i że są one „mało wytrawionymi”. Wyraził nadzieję, że projekt stanie się przedmiotem wnikliwej oceny Komisji Sejmowo-Prawodawczej (zostanie „na pewno dogłębnie rozważony”).

²³ „Dyaryusz Seymu Rzeczypospolitej Krakowskiej. Posiedzenie 9” (13 I 1838). Przy okazji wypłynęła sprawa nieprzedkładania Sejmowi rachunków z zarządu funduszy emerytalnych, do czego zobligowana była Komisja Emerytalna i Senat.

talnego. W części wstępnej ustawy określono Towarzystwo Emerytalne jako instytucję powołaną do dbałości o „opatrzenie wysłużonych urzędników”. Pojawiły się też sformułowania o między innymi zapewnianiu przez władze „godnego bytu” osobom pozostającym w służbie publicznej, niesieniu pomocy wdowom i sierotom²⁴.

W części szczegółowej przede wszystkim wskazano zasady finansowania systemu emerytalnego. Kasa Towarzystwa Emerytalnego miała być zasilana głównie z procentowych składek urzędników. Przy okazji doszło do zrównania urzędników dożywotnich i czasowych, jako że wszyscy musieli odstępować na rzecz Towarzystwa 4% miesięcznego wynagrodzenia. Uzupełniającą rolę miały odgrywać dochody nadzwyczajne („przypadkowe”) czyli darowizny, legaty i tym podobne. Innowacją stanowił fragment głoszący, że w razie otrzymania przez urzędnika podwyżki wynagrodzenia miała być od niego pobierana dodatkowo 1/12 kwoty przekraczającej zwykłą pensję roczną z przeznaczeniem na fundusz emerytalny²⁵.

Określono także sposób zarządu funduszami Towarzystwa. Należał on do Komisji Emerytalnej, która rozpoznawała wnioski członków Towarzystwa. Nadzór ogólny, sprawowany przez Senat, obejmował między innymi terminowe wnoszenie należności do Kasy Towarzystwa. Rząd kontrolował też, czy niewydane środki są prawidłowo inwestowane na nieruchomościach, na procent lub z zabezpieczeniem hipotecznym. Zastrzeżono, że każda „elokowana suma” nie może przewyższać połowy wartości nieruchomości budowlanej oraz 2/3 nieruchomości ziemskiej²⁶.

Za pomocą ustawy próbowano uporać się z problemem nabywania praw emerytalnych przez urzędników, których przyjęto do pracy przed rokiem 1833. Istotne znaczenie miały tutaj zwłaszcza dyspozycje artykułu 4, w którym przesądzono, że emerytury dla wyżej wymienionych, jak też pozostałych po nich wdów, będą współfinansowane z osobnego funduszu, w ramach wydatków budżetowych Rzeczypospolitej Krakowskiej²⁷.

Istotnymi zmianami objęto zasady nabywania praw emerytalnych. Zdecydowano, że prawo do podstawowej emerytury przysługuje po przepracowaniu 20 lat, liczonych od 1 XII 1833 roku. Uzyskane w ten sposób świadczenie odpowiadało 25% najwyższego pobieranego wynagrodzenia; na jego pełną wysokość można było liczyć po 35 latach pracy. Zmodyfikowano też wymiar emerytur dla osób, które pełniły służbę publiczną dłużej niż 20, a nie więcej niż 35 lat. Na rzecz takich urzędników do powyższych 25% corocznie miało przyrastać 20% ostatnio pobieranego wynagrodzenia; w ustawie zdecy-

²⁴ *Nowa Ustawa emerytalna* z 7 II 1838, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 15 III 1838 nr 698 DGS i 1418 DGS, Dz. Praw WMK z 1838 roku. Tytuł I „O składzie i funduszach Towarzystwa Emerytalnego”. Napomknęto też o konieczności zrównania w prawach emerytalnych nauczycieli z pozostałymi urzędnikami. Ogólne omówienie ustawy zob. W. Kopff, *Wspomnienia z ostatnich lat Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Biblioteka Krakowska” nr 31, Kraków 1906, s. 13–14.

²⁵ *Nowa Ustawa emerytalna...* (art. 1–2). Zob. Pismo Biura Rachuby do Rady Administracyjnej z 25 VIII 1847 (do nr 4414), WMK V-153, k. 39. Na dochody składać się miały także kwoty wpłacane do Kasy Weteranów przez milicjantów awansujących na stopień oficerski.

²⁶ *Nowa Ustawa emerytalna...* (art. 6–9). Należności wpłacano do Kasy Towarzystwa za pośrednictwem Kasy Głównej. Wobec dłużników hipotecznych przewidziano stosowanie egzekucji administracyjnej.

²⁷ *Ibidem* (art. 4–5) oraz Tytuł III „O pozyskaniu prawa do pensji emerytalnej oraz o zasadach w jej wymierzaniu i wspierania wdów i sierot po emerytach” (art. 18–21). Przewidziano też, że od 1 I 1842 nastąpi ostateczne rozdzielenie zarządu nad środkami przeznaczanymi na wypłatę emerytur: funduszem emerytalnym miało zarządzać Towarzystwo Emerytalne wraz z Komisją Emerytalną, środki z budżetu ogólnokrajowego pozostawały pod nadzorem Senatu.

dowano, że emerytury nie można żądać przed ukończeniem 50 lat. Odmienne kształtowały się zasady nabywania emerytur przez osoby, które w trakcie wykonywania obowiązków dotknęło kalectwo bądź trwała utrata zdrowia. Były one następujące: a) w razie przepracowania od 1 do 5 lat emerytura odpowiadała sumie procentów od pensji wpłaconych do Kasy Emerytalnej; b) staż pracy od 5 do 10 lat dawał możliwość starania się o jednorazowy zasiłek w wysokości połowy najwyższej pensji; c) przepracowanie od 10 do 20 lat zapewniało emeryturę w wysokości 100% wynagrodzenia otrzymywanego po 20 latach pracy; d) staż pracy powyżej 31 lat gwarantował emeryturę wyrównawczą („pensję wyrównującą”), również w pełnej wysokości ostatniego wynagrodzenia; e) dla osób, które przepracowały powyżej 21 lat i nie więcej niż 31 lat, przewidziano 25-procentowy przyrost emerytury, na zasadach ogólnych art. 13²⁸.

W nowej regulacji powtórzono procedurę wypłacania pensji emerytalnych. Decydujące znaczenie miało ustalenie przez Komisję Emerytalną faktu nabycia praw emerytalnych. W tym celu należało w jej siedzibie przedłożyć dowody urzędowe, które świadczyły o nabyciu emerytury, a także udowodnić, że praw tych w żaden sposób nie utraciono. Wysokość emerytury należało obliczyć we własnym zakresie, co było weryfikowane przez Komisję. Na tej podstawie Komisja wydawała decyzję: a) pozytywną, którą przysyłała (wraz z dowodami i uzasadnieniem) do zatwierdzenia Senatowi; b) negatywną, od której przysługiwało odwołanie do Senatu. Należy dodać, że rozstrzygnięcie senackie miało walor ostateczności²⁹.

W 1840 roku Senat wydał rozporządzenie, w którym doprecyzowano zasady wydawania przez urzędników stanu cywilnego (czyli proboszczów) tak zwanych wiarygodnych świadectw. Miały one potwierdzać tożsamość osób zgłaszających się po emeryturę bądź pensję wdowią, jeżeli nie były one „osobiście znane kasjerowi”³⁰. Regulację rozbudowano w kolejnym rozporządzeniu, wydanym przez Radę Administracyjną w 1847 roku³¹.

Warunki poboru składek emerytalnych ustalono w roku 1838. Odbывало się to w Kasie Głównej, przy comiesięcznej wypłacie wynagrodzeń. Następnie potrąconą kwotę przekazywano, za pośrednictwem kasjera bądź kontrolera, do Kasy Towarzystwa. Prowadziła ona działalność w siedzibie Kasy Głównej, pozostając zarazem pod zwierzchnictwem Komisji Emerytalnej. Zarząd („manipulacja”) funduszami przez kasę odbywał się na dotychczasowych zasadach. Zmianom nie uległy również takie kwestie, jak ogła-

²⁸ *Ibidem*, Tytuł III (art. 13–17). Podobnie jak w ustawie z 1833 r., aby potwierdzić niezdolność do dalszego wykonywania obowiązków, konieczne było przedstawienie świadectwa lekarskiego wystawionego przez „funkcjonariusza policji lekarskiej”.

²⁹ *Ibidem*, Tytuł V „O udowodnieniu prawa do pensji emerytalnej i orzeczeniach stanowczych w tej mierze” (art. 34–35). Odmowa zatwierdzenia przez Senat pozytywnej decyzji Komisji mogła być spowodowana jej sprzecznością z ustawą („wyrażną obrazą ustawy”).

³⁰ Obwieszczenie Senatu Rząd. z 14 III 1840 nr 1215, 1474 „Dziennik Rządowy WMK i Jego Okręgu” (dalej: Dz. Rząd. WMK) nr 19–20 z 4 IV 1840, s. 73–74. Dotyczyło to również osób zgłaszających się w imieniu emerytów. USC mieli także informować Senat („w formie raportu”) o śmierci emerytów bądź ich żon i dzieci, a także ponownym wejściu uprawnionych do emerytury w związek małżeński.

³¹ *Instrukcja dla Plebanów i Urzędników Stanu Cywilnego we względzie ostrożności zachować się winnej w poświadczeniu kwitów na pensje emerytalne, alimenta i wsparcia* (do nr 5205), „Dziennik Rządowy Miasta Krakowa i Jego Okręgu” (dalej: Dz. Rząd. MK i JO), nr 189–190 z 25 IX 1847, s. 754–759 (to samo jako: *Akta dotyczące Instrukcji dla Plebanów i Urzędników Stanu Cywilnego odnośnie ostrożności w poświadczeniu kwitów...*, WMK V-153, k. 13–19).

szanie o dochodach i wydatkach Towarzystwa, dopuszczalność elokowania kapitałów na ustawowy procent i tak dalej³².

Nowością było obostrzenie dotyczące terminowego zgłaszania się po emeryturę. Jeżeli emeryt nie pojawiał się w Kasie Emerytalnej po odbiór emerytury przez 2 lata, następowało jej wygaśnięcie („wstrzymanie jej wypłacania”). Podobnie było w sytuacji objęcia stanowiska płatnego ze Skarbu Publicznego, przy czym aktualny czas pracy doliczano do poprzedniego. Urzędnik, którego pozbawiono stanowiska „bez jego woli i winy”, mógł się domagać zwrotu kwot już potrąconych na rzecz Towarzystwa Emerytalnego³³. Zastrzeżono, że dodatki mieszkaniowe, opał i tym podobne (czyli „niepłatne emolumenta”), nie będą zaliczane na poczet funduszów Towarzystwa i nie zostaną uwzględnione przy obliczaniu emerytur³⁴.

Okoliczności, które powodowały utratę praw emerytalnych, pozostawiono bez zmian. Były nimi: a) zrzeczenie się urzędu, również *per facta concludentia*, przed upływem 20 lat pracy; b) skazanie prawomocnym wyrokiem sądowym połączone z usunięciem ze służby bądź pozbawieniem praw obywatelskich; c) usunięcie ze służby mocą uchwały Senatu; d) „wejście na służbę obcą” bądź „sprawowanie czynności obcego Rządu”. Powyższe konsekwencje dotyczyły najbliższą rodzinę urzędnika: jego żona i dzieci mogły liczyć jedynie na połowę pensji po mężu lub ojcu³⁵.

Twórcy regulacji wzięli pod uwagę konieczność zapewnienia wsparcia rodzinom po zmarłych urzędnikach. Stąd przepis, że pensja mężowska będzie przysługiwać wdowom w każdym przypadku, również wtedy, gdy przed śmiercią mąż zaczął już pobierać emeryturę. Wyjątek stanowiła sytuacja, w której urzędnik przepracował mniej niż 15 lat, po czym przeszedł na emeryturę bądź zmarł. Wdowa mogła wtedy liczyć na 25% uposażenia męża; kobieta, która wstąpiła w związek małżeński z urzędnikiem po ukończeniu przez niego 50 roku życia, otrzymywała emeryturę w razie wspólnego przeżycia co najmniej 5 lat. Małoletnie dzieci nabywały prawo do emerytury po ojcu na zasadach obowiązujących wdowy i zawsze wtedy, gdy ich matka zmarła bądź z różnych powodów utraciła prawo do zaopatrzenia emerytalnego po mężu. W przeciwnym wypadku, jeżeli dzieci było nie więcej niż troje, każdemu przypadało po 1/6 części emerytury ojca; jeżeli dzieci było zaś czworo lub więcej, uzyskiwały prawo do połowy pensji ojca, w częściach równych. W razie śmierci któregoś z rodzeństwa przypadającą dlań pensja przechodziła na rzecz pozostałego potomstwa urzędnika. Ponadto wdowie lub sierotom, które nie miały roszczenia o pensję po zmarłym urzędniku, przysługiwał jednorazowy zasiłek w wysokości 1/6 (gdy urzędnik przepracował 2–10 lat) lub 1/3 pensji (gdy przepracował

³² *Nowa Ustawa emerytalna...*, Tytuł VI „Przepisy ogólne” (art. 36–39, 41–42). Bez zmian pozostało też zatwierdzanie dokumentów elokacyjnych przez Senat, po upływie 3 miesięcy od ogłoszenia w prasie; ogłaszanie przez Komisję Emerytalną decyzji w sprawie emerytur itd.

³³ *Ibidem*, Tytuł IV „O zawieszeniu i utracie pensji emerytalnej” (art. 29–31). Oddalenie ze służby po nabyciu praw emerytalnych nie pozbawiało urzędnika emerytury, który mógł ją pobierać nawet przed ukończeniem 50 roku życia.

³⁴ *Ibidem*, Tytuł III „O pozyskaniu prawa do pensji emerytalnej oraz o zasadach w jej wymierzaniu i wspieraniu wdów i sierot po emerytach” (art. 22). Nie wliczano ich więc do „rachunku najwyższej płacy”.

³⁵ *Ibidem*, Tytuł IV (art. 30). Por. Ustawa 1833 *Prawo o Towarzystwie...*, Tytuł II „O pensjach...” (art. 15). Odnosnie do punktu a była mowa o sytuacji, w której urzędnik „dobrowolnie oddalił się i więcej do służby nie wrócił”.

10–20 lat)³⁶. W ustawie zachowano rozwiązania odnoszące się do przyczyn utraty emerytur mężowskich przez wdowy³⁷.

Jeśli chodzi o kwestie organizacyjne, należy odnotować zmiany w składzie Komisji Emerytalnej³⁸. Miała się ona odąd składać z ośmiu osób. Przedstawiciela wymiaru sprawiedliwości wskazywali prezesi i sędziowie sądów wszystkich instancji. W dalszym ciągu w Komisji zasiadali dwaj profesorowie (Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz liceum św. Anny bądź Szkoły Technicznej) oraz dwaj (w miejsce jednego) urzędnicy Senatu, z których jeden był z urzędu przewodniczącym. Składu dopełniali trzej obywatele Wolnego Miasta Krakowa wyznaczeni przez rząd. Członkowie Komisji pełnili swoje obowiązki bezpłatnie, kadencja wynosiła trzy lata. Kworum („ścisły komplet”) ustalono na pięć osób. W 1838 roku wprowadzono też urząd tak zwanych komisarzy emerytalnych, wybieranych na trzyletnią kadencję. Zajmując się sprawami rachunkowymi, Komisja obradowała przy udziale kasjera Kasy Emerytalnej. Decyzje podejmowano w miarę możliwości jednogłośnie, w ostateczności miała decydować „prosta większość”. Były one odnotowywane w protokole. Kancelarią Komisji kierował sekretarz. Koszty jej działalności pokrywano z „odpowiednich funduszków”³⁹.

Jeszcze w 1838 roku Senat do składu Komisji wyznaczył Ludwika Sobolewskiego oraz W. Wolffa⁴⁰. W kolejnych latach zasiadali w niej, oprócz Sobolewskiego, również Aleksander Kielczewski (oba w charakterze przewodniczących), a także Konstanty Hoszowski (sędzia Sądu Wyższego), Ferdynand Kojśiewicz (prof. UJ), Michał Łuszczkiewicz (prof. Szkoły Technicznej), Ludwik Fischer (porucznik Milicji) oraz obywatele: Juliusz Florkiewicz i Ambroży Grabowski⁴¹. W latach 1844–1847 jej gro-
no tworzyli Sobolewski, Kielczewski, Wincenty Szpor (również jako przewodniczący), Hoszowski (jako senator), Felicjan Dudrewicz (sędzia Sądu Wyższego), Kojśiewicz, Walenty Knapczyński (prof. liceum św. Anny), Franciszek Huberti (kapitan Milicji) oraz obywatele: Florkiewicz, Józef Louis i Antoni Schwartz⁴².

³⁶ *Ibidem*, Tytuł III „O pozyskaniu prawa do pensji emerytalnej oraz o zasadach w jej wymierzaniu i wspierania wdów i sierot po emerytach” (art. 23–27). Dzieci otrzymywały pensję emerytalną do ukończenia 18 roku życia, chyba że były dotknięte kalectwem lub nieuleczalną chorobą. Por. Ustawa 1833 *Prawo o Towarzystwie...*, Tytuł II „O pensjach...” (art. 16–18).

³⁷ Zob. Ustawa 1833 *Prawo o Towarzystwie...*, Tytuł II „O pensjach...” (art. 19–20).

³⁸ Sugestia zrównania liczby „urzędników delegowanych z każdej gałęzi” zasiadających w Komisji Emerytalnej pojawiła się w *Zasadach głównych projektu...*, WMK V-153, k. 527–528. Chodziło m.in. o poprawę sytuacji delegatów UJ oraz szkół średnich, których miało być tyłu, ilu przedstawicieli sądownictwa.

³⁹ *Nowa Ustawa emerytalna...*, Tytuł II „O kierunku interesów Towarzystwa Emerytalnego” (art. 10–12). Delegata wyznaczali też członkowie korpusu oficerskiego Milicji. Wynagrodzenie sekretarza Komisji ustalono na 600 złp.

⁴⁰ Pismo Senatowi Rząd. do Komisji Emerytalnej z 15 III 1838 nr 289, WMK V-153, k. 459. Spod postanowień ustawy wyłączono podoficerów, szeregowców i muzyków orkiestry Milicji Krajowej oraz funkcjonariuszy Żandarmerii. Pismo Komisji Emerytalnej do Senatowi Rząd. z 18 XI 1837 nr 100, WMK V-153, k. 495.

⁴¹ *Kalendarzyk polityczny krakowski na rok 1844*, Kraków 1844, s. 56–57. Sekretarzem był Wincenty Kaniewski (adiunkt Wydziału Spraw Wewnętrznych), kancelistą Kasper Bruśnicki (adiunkt Archiwum Głównego).

⁴² *Kalendarzyk polityczny krakowski na rok 1846*, Kraków 1846, s. 48–49; Obwieszczenie Prezydującego w Komisji Emerytalnej z 16 VI 1844 nr 1538, Dz. Rząd. WMK z 3 VII 1844 nr 81–82, s. 330–331. Sekretarz i kancelista pozostali bez zmian.

Ustawa emerytalna weszła w życie 1 VI 1838 roku. Emerytury przyznane na podstawie wcześniejszych przepisów miały zostać zweryfikowane⁴³. Z tym dniem doszło do rozdzielenia środków emerytalnych wypłacanych z Kasy Emerytalnej oraz z budżetu ogólnokrajowego⁴⁴.

Zestawienie propozycji Komisji Emerytalnej z postanowieniami nowej ustawy pozwala stwierdzić, że część jej postulatów została zrealizowana. Dotyczyło to między innymi rozdzielania środków budżetowych od należących do Towarzystwa, ustanowienia odrębnego zarządu obu źródeł dochodów, podejmowania decyzji przez Komisję oraz ich zatwierdzania przez rząd⁴⁵.

2. Funkcjonowanie przepisów ustawy z 1838 roku

Przechodząc do sprawy stosowania nowej ustawy, należy stwierdzić, że mimo dużej szczegółowości, jej postanowienia budziły poważne wątpliwości interpretacyjne. Niejasności dotyczyły kilku podstawowych spraw, które wyartykułowano między innymi w piśmie Senatu do Komisji z czerwca 1838 roku⁴⁶.

Pytania Komisji dotyczyły między innymi pominiętego w nowej ustawie wymogu nieprzerwanego wykonywania obowiązków. Odnosnie do art. 2 Komisja pytała, czy osoba pełniąca urząd tymczasowo, która pobierała część wynagrodzenia, ma wpłacać do Kasy Towarzystwa procent w pełnej wysokości. Pytanie na bazie art. 5 dotyczyło przekazywania „właściwemu źródłu” (Towarzystwo bądź budżet) pieniędzy wpłaconych przez urzędników, którzy podjęli służbę przed rokiem 1833, a następnie zmarli, jeszcze przed zamieszczeniem w kolejnym budżecie środków na wypłatę ich emerytur. Zagadnienie to pozostawało w łączności z zasadą wyłączenia spod „bezpośredniego szafunku” Komisji Emerytalnej środków finansowych na rzecz emerytów pracujących przed 1 XII 1833 r. Komisja pytała też, czy w związku z art. 8 dopuszczalne jest elokowanie funduszy na nieruchomościach „nieasekurowanych od pożaru”, mimo opóźnień w wykonaniu ustawy o utworzeniu Towarzystwa Ogniwego. Sugerowała też, wskazując na art. 17, zniesienie obowiązku przedkładania jedynie opinii lekarskich sporządzanych przez Protomedyka, będącego okolicznością „utrudniającą uzyskanie takiegoż świadectwa”. Komisja nie wiedziała też, czy jej kompetencje obejmują emerytury osób pracujących w okresie Księstwa Warszawskiego, które działały wtedy poza granicami Okręgu Krakowskiego (ściślej: w innej części departamentu krakowskiego, art. 18). W związku z art. 33 do-

⁴³ *Nowa Ustawa emerytalna...*, Tytuł VI „Przepisy ogólne” (art. 44–45). Zastrzeżono przy tym, że urzędnicy, którzy na podstawie ustawy z 1833 r. pobierali zbyt wysokie emerytury – w stosunku do nowo przyznawanych – nie będą musieli zwracać nadwyżki.

⁴⁴ Potwierdzała to uchwała Senatu Rząd. z 30 IX 1840 nr 5502, WMK V-153, k. 105.

⁴⁵ Uwzględniono też postulat potrącania 1/12 kwoty podwyżek, zrównania praw emerytalnych urzędników dożywotnich i czasowych; modyfikacji systemu progresywnego; wymogu przeżycia co najmniej 5 lat przez urzędnika-emeryta i jego małżonkę; wykreślenia tytułu V ustawy z 1833 roku; włączenia milicjantów do Kasy Weteranów.

⁴⁶ Pismo Komisji Emerytalnej do Senatu Rząd. z 7 VI 1838 nr 249, WMK V-153, k. 425–433. Świadczyłoby to o połowiczności niektórych rozwiązań, chociaż wydaje się, że posłom i senatorom nie można zarzucić złej woli przy uchwalaniu ustawy.

magala się wyjaśnienia, czy z popełnieniem przestępstwa bądź wykroczenia musi się wiązać odbycie kary kryminalnej czy również poprawczej. Wątpliwości budził fragment art. 35 o „ostatecznym rozstrzygnięciu okoliczności przez Senat”: czy rząd miał prawo przyznania emerytury również wtedy, gdy Komisja wydała decyzję odmowną, czy też powinien wówczas przesłać jej sprawę do ponownego rozstrzygnięcia. Komisja skłaniała się ku drugiej interpretacji, biorąc po uwagę zasadę wyłączności jej decyzji z art. 10. W kontekście art. 40 pytała, czy świadectwo tożsamości powinno wystawiać dwóch świadków, a podpisywać powinien je właściwy wójt (od 1838 r. komisarz dystryktowy). W związku z art. 42 nie było jasne, czy publiczne ogłaszanie przez Komisję stanu funduszów ma dotyczyć wyłącznie tych przez nią zarządzanych. Pojawiły się też trudności z pogodzeniem art. 44 z „podstawową zasadą prawa”, za jaką członkowie Komisji uważali zasadę *lex retro non agit* („nowe odnosi się wyłącznie do przyszłości, nie działając wstecz”): chodziło o odróżnienie praw emerytalnych nabytych na starych i nowych zasadach („pod powagą prawa dawniej obowiązującego”), zwłaszcza w przypadku wdów, które, nie mając prawa do męzowskiej emerytury pod rządami dawnych ustaw, nabyły je po 1838 roku. Jeszcze jedno pytanie dotyczyło kwestii, czy urzędnicy pobierający pensje emerytalne na gruncie wcześniejszych przepisów mogą je nadal otrzymywać, mimo ich niezatwierdzenia przez Komisję Emerytalną⁴⁷.

Na ówczesnym etapie stosowania nowej ustawy Senat czuł się kompetentny udzielić wyjaśnień w kwestii potrącania procentów od wynagrodzeń. Orzekł więc, że w razie częściowej jego wypłaty procent ma być „pobierany także z oszczędności”. Odpowiedź dotyczyła też stosunkowego przyczyniania się „głównych” i „zastępczych” dzierżycieli posad urzędniczych⁴⁸.

Problemy interpretacyjne pojawiały się także w kolejnych miesiącach. W lipcu 1838 roku Komisja pytała, w jaki sposób, na gruncie art. 18 lit. a, przeliczać emerytury za lata 1815–1833 w stosunku do okresów po wprowadzeniu pierwszej i drugiej ustawy emerytalnej⁴⁹. Należy dodać, że w reakcji na liczne pytania Senat wydawał uchwały, w których dokonywał wiążącej interpretacji przepisów. Wyjaśnił na przykład, że dodatkowych potrąceń 1/12 wynagrodzenia miała dokonywać Kasa Główna samodzielnie, bez konieczności oczekiwania na każdorazowe „szczegółowe polecenie” Senatowi⁵⁰.

Mimo pojawiających się wątpliwości, Komisja kontynuowała swoją działalność, polegając przede wszystkim na wypłacie emerytur uprawnionym osobom. Przykładowo

⁴⁷ *Ibidem*. Komisja wystosowała pismo w związku z „wyczytaniem wątpliwości co do niektórych przypadków, których niedokładne określenie może postawić Komisję w trudnym położeniu”, również w związku ze spodziewanym wejściem w życie nowej ustawy (1 VI 1838). Odnośnie do jej wcześniejszych decyzji chodziło o moment, w którym zostaną one „przejrzane, zmoderowane i przyznane”. Bieżące wątpliwości dotyczyły także emerytur sędziowskich oraz duchownych (art. 21–22).

⁴⁸ Pismo Senatu Rząd. do Komisji Emerytalnej z 15 VI 1838 nr 3426, WMK V-153, k. 425–426. Opłacanie dodatku 1/12 wynagrodzenia przez urzędników tymczasowych („zastępczych”) miało trwać do chwili wpłynięcia do Kasy Emerytalnej pełnej kwoty dodatku.

⁴⁹ Pismo Komisji Emerytalnej do Senatu Rząd. z 14 VII 1838 nr 261, WMK V-153, k. 381. Komisja pytała, czy wobec odmiennego określenia zasad obliczania emerytur, w regulacjach sprzed i po 1838 r. wysokość aktualnie obliczanych (wyliczanych) emerytur ma być ustalana z uwzględnieniem pensji całkowitej czy też pomniejszonej.

⁵⁰ Uchwała Senatu Rząd. z 5 X 1838 nr 5792, WMK V-153, k. 391–392. Senat dokonał też wykładni przewidującej, że w razie przejścia urzędnika ze stanowiska nieetatowego na etatowe potrącenie 1/10 miesięcznego wynagrodzenia powinno mieć miejsce.

w jednorocznym okresie 1 VI 1838–31 V 1839 przyznała oraz wypłaciła pensje emerytalne: a) płatne z funduszu emerytalnego, na kwotę 1131 złp 4 gr; b) przypadające ze Skarbu Publicznego, na kwotę 6042 złp 9 gr⁵¹. Komisja wypłacała też jednorazowe zasiłki; w powyższym okresie uzyskały je cztery osoby⁵².

Zachowana dokumentacja pozwala ustalić wielkość wypłat w kolejnych latach. Przykładowo w okresie 1 VI 1838–31 XII 1840 wypłacono emerytury na kwotę 393 740 złp⁵³. W okresie 1 VI 1841–31 XII 1842 były to 32 458 złp⁵⁴, w okresie 1 I–31 XII 1843 – 18 669 złp⁵⁵.

Wspomnieć należy o innym ważnym zadaniu nałożonym na Komisję w związku z wejściem w życie ustawy emerytalnej (1 VI 1838 r.). Chodzi o tak zwaną moderację emerytur („zmoderowanie emerytur”) na podstawie art. 44 ustawy. Polegała ona na ich weryfikacji przy uwzględnieniu lat wysługi w okresach obowiązywania różnych przepisów emerytalnych. Przeprowadzający moderację urzędnik dzielił czas służby urzędnika na trzy podokresy („epoki”), a następnie obliczał średnią roczną pensję etatową. W dalszej kolejności ustalał wysokość należnej emerytury, ale już na zasadach ustawy z 1838 roku⁵⁶. Początkowo, moderowanie odbywało się z wyraźną korzyścią dla urzędników. Osobom, którym brakowało kilku lat do minimum 20 lat wysługi, doliczono fikcyjne „lata uzupełniające”. Urzędnikom, którzy mogli się wykazać dwudziestoletnim stażem, Komisja do każdego kolejnego roku doliczała 20% z 1/4 części ostatniego wynagrodzenia. Pominęła przy tym osoby, które pracowały więcej niż 31 lat, nie doliczając im 4 lat wysługi brakujących do 35 lat, po których otrzymywałyby emeryturę w maksymalnej wysokości, jako że „była to rzecz zupełnie nowa”⁵⁷.

⁵¹ *Lista osób pensję Emerytalną lub wsparcie na raz jeden od dnia 1 Czerwca 1838 do 31 Maja 1839 r. wyznaczone mających*, z 1839 roku, WMK V-153, k. 351. Łącznie wypłacono 7173 złp 13 gr. Emerytury otrzymali: Mariika Grodzicka (1296 złp), Walenty Nowak (74 złp), Karol Plinta (2290 złp), Katarzyna Pawłowska (57 złp, 15 gr.), Dominik Gawroński (459 złp), Franciszek Konwicky (1512 złp), Sebastian Gołembowski (1452 złp). Wykazy osób w WMK sporządzano łącznie dla wszystkich gałęzi administracji w układzie alfabetycznym. Dlatego też wszelkie obliczenia i zestawienia wykonał autor artykułu.

⁵² *Ibidem*. Łącznie wsparcie wyniosło 411 złp 6 gr. (w tym z funduszu emerytalnego na kwotę 95 złp 19 gr., ze Skarbu Publicznego 315 złp 17 gr.). Beneficjentami były wdowy: Teofila Majewska, Marianna Gadomska, Katarzyna Supińska i Marianna Gudyszczakowa.

⁵³ *Wykaz należności przypadających na Pensję Emerytalną w okresie od 1 Czerwca 1838 do 31 Grudnia 1840 r.* z 12 X 1842, WMK V-153, k. 131-155.

⁵⁴ Wypłacono też jednorazowe wsparcie bądź dokonano zwrotu potrąceń na kwotę 5351 złp. Wsparcia odmówiono 12 osobom. Dane odnoszą się też do profesorów oraz członków Milicji i Żandarmerii. Więcej na ten temat zob. obwieszczenie Komisji Emerytalnej z 9 II 1843 nr 1216, Dz. Rząd. WMK, nr 26–27 z 25 II 1843, s. 102–107.

⁵⁵ Wypłacono też jednorazowe wsparcie bądź dokonano zwrotu potrąceń na kwotę 995 złp. Wsparcia odmówiono 10 osobom. Więcej na ten temat zob. obwieszczenie Komisji Emerytalnej z 8 II 1844 nr 1456, Dz. Rząd. WMK, nr 25–26 z 21 II 1844, s. 101–103.

⁵⁶ Zob. dane w: *Wykaz obejmujący obrachowanie ostateczne lat zasług Emerytów i ich płacy wysłużonej, według Ustawy o Emeryturach z r. 1838 i uchwał Senatu Rządzącego rozwijających przepisy teyże Ustawy, przez Komisyję Emerytalną ułożony* z 29 IV 1841 (do nr 620), WMK V-153, k. 179–194.

⁵⁷ Pismo Komisji Emerytalnej do Senatu Rząd. z 7 VI 1838 nr 247–249, WMK V-153, k. 359. Przy moderacji uwzględniano pensję, według której obliczano emeryturę przed 1838 r., czyli niekoniecznie najwyższą. Komisja zwróciła uwagę, że Senat polecił obrachowanie poszczególnych dni wysługi, chociaż według Statutu rachunkowości otrzymywanie wynagrodzenia przez 3 dni zapewniało urzędnikowi traktowanie jako pracującego przez cały miesiąc.

Przedmiotem troski władz był niezmiennie stan funduszków Towarzystwa. W związku ze śmiercią niektórych jego członków czy też „dojściem do pełnoletności” ich potomstwa poczyniono pewne oszczędności. Zaoszczędzone w ten sposób (po 1 VI 1838 r.) środki finansowe miały być zwracane do budżetu państwa. Zamieszanie potęgowała pożyczka, której w okresie 1 VI 1838–1 VI 1839, „w zastępstwie Skarbu Publicznego”, Towarzystwo udzieliło na wypłatę zaległych emerytur. Pożyczka w kwocie 21 782 złp dodatkowo objęła też kilka emerytur profesorskich⁵⁸. Komisja domagała się więc, aby przy zwrocie pieniędzy wypłacono jej zaległe procenty, co miało stanowić rekompensatę za czas niemożności elokowania funduszków Towarzystwa⁵⁹. Swoje wątpliwości przedstawiło też Biuro Rachuby. Dotyczyły one obliczania i kontroli „zmoderowanych pensji emerytalnych”⁶⁰.

Pierwszy wykaz „zmoderowanych emerytur” przygotowano pod koniec 1840 roku⁶¹. Pokrywał się on z „Wykazem pensji emerytalnych” przyznanych przez Komisję do 31 V 1838 roku⁶². W początkach roku 1841 Komisja przesłała kolejne „obrachowanie pensji”, uwzględniające poprawki Biura Rachuby. Dokładne określenie zmoderowanych emerytur było sprawą pilną ze względu na zbliżający się koniec kadencji Komisji, a także obowiązek przedstawienia sprawozdania z jej działalności. W owym czasie Komisja zajmowała się prawie wyłącznie wypłatą emerytur dla członków Towarzystwa Emerytalnego od 1833 roku. Komisja zastrzegła, że niedopuszczalne jest pozbawianie emerytur osób, które je otrzymały na podstawie decyzji pierwszego składu Komisji (przed 1838 r.), tym bardziej że zostały one zatwierdzone przez rząd oraz, w części przypadków, wpisane do budżetu. Komisja stwierdziła, że założeniem art. 44 ustawy było nie pozbawienie emerytur, lecz tylko ich zmoderowanie; nie mogło ono wszakże objąć urzędników, którym emerytury przyznało Zgromadzenie Reprezentantów. Komisja, biorąc pod uwagę rozporządzenie z 1840 roku, uwzględniała też czas służby wojskowej („zasługi wojskowe”) urzędników⁶³.

Kolejne wykazy (w tym „zmoderowanych pensji emerytalnych”) Komisja przesłała w kwietniu 1841 roku. Sprzeciwiła się wówczas niekorzystnej dla urzędników interpretacji przepisów emerytalnych przedstawionej przez Senat. Chodziło o rozumienie art. 17 ust. c–d ustawy z 1838 roku. Zdaniem Komisji, urzędnicy rozpoczynający służbę po 1833 roku, którzy ze względów zdrowotnych przeszli na wcześniejszą emeryturę,

⁵⁸ Zastępcze wypłacanie emerytur przez Towarzystwo miało następnie miejsce w okresie 1 VI 1839 – 31 XII 1841. Zob. Pismo Senatu Rząd. do Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów z 27 VI 1844 nr 2999, WMK II-44, k. 333.

⁵⁹ Pismo Komisji Emerytalnej do Senatu Rząd. z 14 VI 1839 nr 293, WMK V-153, k. 335–337, 359–362.

⁶⁰ Pismo Biura Rachuby do Senatu Rząd. z 17 VIII 1839 nr 3666, WMK V-153, k. 337; Pismo Biura Rachuby do Senatu Rząd. z 16 V 1839 nr 1065, *ibidem*. Była to kontrola „pod względem rachunkowym”. Biuro nie mogło przystąpić do kontroli emerytur z powodu niepotwierdzenia przez Senat niektórych wyjaśnień udzielonych mu przez Komisję Emerytalną. Szefem „Biura Rachunkowości” był Karol Płocki.

⁶¹ *Wykaz zmoderowanych pensji emerytalnych według Ustawy z roku 1838 z 6 XII 1840*, WMK V-153, k. 229–238.

⁶² Pismo Biura Rachuby do Senatu Rząd. z 3 XII 1840 nr 1341, WMK V-153, k. 211–212 i 241–246; *Wykaz pensji emerytalnych przez Komisję Emerytalną przed 1 czerwca 1838 wymierzonych z 6 XII 1840*, *ibidem*, k. 213–225. Wykaz zawierał nazwiska 52 osób.

⁶³ Pismo Komisji Emerytalnej do Senatu Rząd. z 27 III 1841 nr 620, WMK V-153, k. 173–177 i 206–207; Pismo Senatu Rząd. do Komisji Emerytalnej z 16 XII 1840 nr 7188, *ibidem*, k. 173; Uchwała Senatu Rząd. z 14 III 1840 nr 1215 i 1474 (dot. służby wojskowej). Służba wojskowa była doliczana na wniosek zainteresowanych. W dalszej części pisma Komisja podawała sposób obliczania emerytur na przykładzie urzędnika będącego w służbie publicznej przed i po 1815 r.

powinni ją otrzymywać w wymiarze 1/4 najwyższego wynagrodzenia; również osoby, które wysłużyły jedynie 31 lat i odeszły ze służby z wyżej wymienionych powodów, powinny otrzymywać emeryturę w pełnej wysokości. Komisja podtrzymała też swoje stanowisko w kwestii uprawnień do rozpatrywania spraw emerytalnych (art. 10), z pozostawieniem Senatowi ich „ostatecznego rozstrzygnięcia”, nawet wbrew stanowisku Komisji (art. 35)⁶⁴. Do swojego pisma Komisja dołączyła szczegółowe wykazy⁶⁵.

W odpowiedzi Senat stwierdził, że nie może się zgodzić na uzupełnianie przyszłych emerytur wszystkich urzędników fikcyjnymi latami wysługi („przydawanie środków”). Dotyczyło to zwłaszcza osób pełniących służbę od 1833 roku, które obowiązkowo należały do Towarzystwa Emerytalnego. Zgodził się zarazem z sugestiami Komisji dotyczącymi emerytur dla osób odchodzących ze służby ze względów zdrowotnych⁶⁶.

Decyzje w przedmiocie emerytur urzędniczych zapadły ostatecznie w 1842 roku. Zgodnie z decyzją Senatu, pensje emerytalne za lata służby przed 1 XII 1833 roku, które wypłacano od 1 VI 1838–31 XII 1841, miano zaspokoić z następujących źródeł: a) z sum zapisanych w budżecie na lata 1838–1841; b) z procentów od pensji etatowych, wniesionych do 1 VI 1838 roku; c) z procentów od sum hipotecznych powziętych do 1 VI 1838 roku w odniesieniu do pkt b–c, tylko wówczas, gdy środki z owych procentów przeznaczono na wypłatę emerytur. Środki przekazane z funduszu Towarzystwa Emerytalnego (z powodu braku środków budżetowych) miały być obliczone przez Kasę Główną, a następnie zwrócone, na mocy uchwały Zgromadzenia Reprezentantów, z uwzględnieniem oprocentowania od 1 I 1842 roku. Emerytury zapisane w budżetach na lata 1833–1838, których wypłata, z powodu śmierci emerytów bądź dojścia ich dzieci do pełnoletności, ustała przed 1 VI 1838 roku, stawały się własnością Towarzystwa⁶⁷.

Swoją decyzję Senat oparł na kilku opracowaniach służby rachunkowej. Były wśród nich, przesłane przez Kasę Główną: obrachowanie środków na wypłatę emerytur⁶⁸, a także obliczenie kwot przekazanych przez Towarzystwo Emerytalne na potrzeby systemu emerytalnego. Można dodać, że w budżecie na lata 1838–1841 na wypłatę emerytur zapisano 305 909 złp. Z potrąceń od wynagrodzeń oraz kapitałów hipotecznych (uzyskanych do 1 VI 1838) w Kasie Towarzystwa, już po wypłacie emerytur, pozostało 37 838 złp. W okresie 1 VI 1838–31 XII 1841 na pensje emerytalne wysłużone przed

⁶⁴ Pismo Komisji Emerytalnej do Senatu Rząd. z 29 IV 1841 nr 689, WMK V-153, k. 163–164; Pismo Senatu Rząd. do Komisji Emerytalnej z 14 IV 1841 nr 1804, *ibidem*, k. 171–172, 209–210. Komisja poinformowała o „obrachowaniu funduszy”, które po rozdzieleniu miały być przekazane do Kasy Emerytalnej bądź budżetu.

⁶⁵ *Wykaz obejmujący obrachowanie ostateczne lat zasług Emerytów...* z 29 IV 1841 (do nr 620), WMK V-153, k. 179–194; *Lista Emerytów imienna z wyszczególnieniem ilości pensji według Ustawy z roku 1838 zmoderowanych, oraz wypłaty tychże z dwóch oddzielnych funduszy, niemniej różnicy w ilości pensji emerytalnej dawniej pobieranej, przez Komisję Emerytalną ułożona* z 29 IV 1841 (do nr 620), *ibidem*, k. 199–204. Oba wykazy zawierały 52 nazwiska.

⁶⁶ Pismo Senatu Rząd. do Komisji Emerytalnej, Wydziału Spraw Wewnętrznych, Kasy Głównej i Biura Rachuby z 14 V 1841 nr 2425, WMK V-153, k. 163–164; Opinia Wydziału Spraw Wewnętrznych z 12 V 1841, *ibidem*, k. 169–170. Odnośnie do emerytur dla urzędników niezdolnych do dalszej pracy zastrzeżenia rządu budziły zwłaszcza lata ich służby przed 1815 r.

⁶⁷ Pismo Biura Rachuby do Senatu Rząd. z 12 X 1842, WMK V-153, k. 105–106.

⁶⁸ *Obrachowanie awansów na zaspokojenie Pensji Emerytalnych za lata wysłużone przed 1 Czerwca 1833 r. a wypłacone w czasie od 1 Czerwca 1838 do 31 Grudnia 1841 r.* z 12 X 1842, WMK V-153, k. 111–112 (allegat A). Senat Rząd. zatwierdził dokument uchwałą z 10 II 1843 nr 5734 DGS.

1 XII 1833 wyasygnowano 394 740 złp, przy czym z funduszków Towarzystwa na cel ten wypłacono 86 902 złp. Kwotę tę miał zwrócić Sejm, z funduszu ogólnokrajowego, wraz z procentem obliczonym od 1 I 1842 roku⁶⁹. Na podstawie wcześniejszego opracowania Komisji Emerytalnej ustalono, że za wypłaty w okresie 1 VI 1838–31 XII 1840 zwrotowi na rzecz Towarzystwa przypadało 1828 złp 26 gr⁷⁰.

Jeśli chodzi o przypadki indywidualne, to można wspomnieć, potraktowaną łącznie, sprawę kancelisty Senatu Jana Bogackiego, kapitana Milicji Jana Kantego Przybylskiego oraz senatora Jacka Mieroszewskiego. Chodziło przy tym o zwrot kwot nadpłaconych, które Kasa Towarzystwa, w okresie 1 VI 1838–31 XII 1841, wyasygnowała na wypłatę pensji emerytalnych dla wyżej wymienionych⁷¹. Łącznie było to 2546 złp⁷².

3. Zmiany w prawie emerytalnym z 1844 roku i działalność Komisji Emerytalnej do roku 1854

W dalszej kolejności należy omówić zmiany w systemie emerytalnym wprowadzone przez Zgromadzenie Reprezentantów w roku 1844⁷³. W toku jego prac ustawodawczych

⁶⁹ Pismo Biura Rachuby do Senatu Rząd. z 12 X 1842, WMK V-153, k. 157-159; *Wyciąg z Rachunków Emerytalnych z lat 1833/1838 czyli Czasu od 1 Grudnia 1833 do 1 Czerwca 1838 r. wykazujący pozostałości z procentów od Pensji Etatowych, od Kapitałów Emerytalnych Hipotecznych po dzień 1 Czerwca 1838 r. – a to z tytułu pomniejszenia pensji przez zmoderowanie onych wskutek Ustawy Emerytalnej z 1838 r. wyniósł 343 747 złp. Z sum budżetowych na lata 1833–1838, których wypłata, z powodu śmierci emerytów, ustała przed 1 VI 1838 r., na rzecz Towarzystwa przypało 35 909 złp. Po zaspokojeniu pensji wysłużonych przed 1 XII 1833 oraz potrąceniu kwoty dla Towarzystwa, na wypłatę pensji emerytalnych za okres 1 VI 1838–31 XII 1841 pozostało 307 837 złp.*

⁷⁰ *Wykaz Pensji Emerytalnych przez Kasę funduszu Stowarzyszenia Emerytalnego w czasie od 1 Czerwca 1838 do 31 Grudnia 1840 r. wypłaconych i teje Kasie do zwrotu z funduszu krajowego przypadających – a to z tytułu pomniejszenia pensji przez zmoderowanie onych wskutek Ustawy Emerytalnej z 1838 r. – dla której potrącenie tymże nadpłaty (z powodu zmniejszonej pensji) nastąpić nie mogło z 12 X 1842, WMK V-153, k. 121 (allegat D).*

⁷¹ *Wykaz nadpłaconej Pensji emerytalnej Panu Janowi Bogackiemu byłemu Kanceliście Senatu Rząd. przez Kasę Stowarzyszenia Emerytalnego w czasie od 1 Czerwca 1838 do 31 Maja 1841 i teje Kasie do zwrotu z funduszu Krajowego przypadającej, a to z tytułu nowego wyrachowania Pensji emerytalnej dla Tegoż według Statutu Emerytalnego z 1838 r. z 12 X 1842, WMK V-153, k. 123; Wykaz nadpłaty na Pensje Emerytalne dla emerytów którym Reprezentacja Krajowa z r. 1838 przeznaczyła dopłaty na budżecie końcem uzupełnienia rocznych pensji (w kwotach okrągłych), jako to: 1. Panu Jackowi Mieroszewskiemu byłemu Senatorowi kwotę złp 3400 do kwoty 2600 złp z emerytury końcem uzupełnienia okrągłej pensji rocznej złp 6000; 2. Panu Przybylskiemu byłemu Kapitanowi Milicji kwotę złp 256 do kwoty złp 1346 z emerytury końcem uzupełnienia okrągłej pensji rocznej złp 1500 a którym Emerytom przez samo obrachowanie pensje według Statutu Emerytalnego z 1838 r. pomniejszyłyby się których rozmiary, na Pensje emerytalne wyrachowane i z powodu tego dopłaty z Budżetu powiększone być musiały i takowe powiększenie Reprezentacyi przyszej pomiędzy nadpłaty na Budżet zamieszczają się z 12 X 1842, ibidem, k. 127.*

⁷² Pismo Biura Rachuby do Senatu Rząd. z 12 X 1842, WMK V-153, k. 105–106, 157–159. Mieroszewskiemu do rocznej pensji 2600 złp dodano wcześniej 3400 złp (razem 6000 złp), Przybylskiemu do 1244 złp zaś 256 złp (razem 1500 złp).

⁷³ Pełny skład sejmu zob. *Lista Reprezentantów na Zgromadzenie w roku 1844*, „Akta Seymowe z roku 1844”, WMK II-44, k. 29; „Diariusz Seymowy r. 1844”, WMK II-43, k. 2–3. Marszałkiem wybrano Jacka Księżarskiego, asesorami byli Konstanty Benoe i Franciszek Łącki, sekretarzem F. Kojasiewicz.

pojawiły się dwa projekty zmian w prawie emerytalnym⁷⁴. Rozpatrzenie propozycji posłów Senat powierzył komitetowi prawodawczemu⁷⁵. Jego propozycje przedłożono na forum parlamentu, po czym zajęły się nim komisje sejmowe⁷⁶. Przyjęcie ustawy nastąpiło na 11 posiedzeniu (1 VII 1844 r.)⁷⁷.

Nową regulacją rozciągnięto system emerytalny na tych urzędników, którzy nie byli opłacani ze Skarbu Publicznego: prawo do emerytury nabywali przez wzgląd na zasługi w „działalności na rzecz Instytucji Krajowych, będących pod szczególną opieką Rządu”. Emerytury wypłacano im odtąd na ogólnych zasadach, pod warunkiem przepracowania w administracji co najmniej 20 lat⁷⁸. Członkami Towarzystwa Emerytalnego w dalszym ciągu mieli być urzędnicy pobierający z budżetu państwa co najmniej 100 złp rocznie, a także opłacani z funduszków szpitalnych. Nie dotyczyło to pobierających „pensje wysłużone” oraz milicjantów i żandarmów, z wyjątkiem oficerów. Do systemu emerytalnego włączono nauczycieli szkół początkowych, którzy pensje otrzymywali z funduszków instytutów szkolnych⁷⁹.

Korekty wprowadzono w zasadach obliczania terminów, po upływie których nabywano prawo do emerytury. Zgodnie z zasadą progresji świadczeń, prawo do 25% najwyższego pobieranego wynagrodzenia przysługiwało po przepracowaniu 15 lat, w miejsce wcześniejszych 20. W przypadku kolejnych lat pracy przyszła emerytura rosła („przyrastała”) corocznie, będąc powiększaną o 3/20 kwoty z owej 1/4 wynagrodzenia. Prawo do emerytury w pełnej wysokości nabywano po 35 latach pracy. Wprowadzenie minimalnego progu 15 lat pracy znalazło swoje odzwierciedlenie w modyfikacji odpowiednich fragmentów ustawy z 1838 roku, która poza tym nie uległa zmianom⁸⁰.

W ustawie rozwiązano też problem urzędników etatowych przyjętych do służby w latach 1815–1833. Do tej pory za powyższy czas służby otrzymywali oni emeryturę w wysokości 2/3 pobieranego wtedy wynagrodzenia. Na podstawie nowej regulacji mogli zdecydować, czy ów okres służby będzie im uwzględniany na zasadach art. 15 ust. a ustawy z 1838 roku, czy też obliczany rokrocznie. W przypadku wyboru drugiego rozwiązania urzędników zobowiązano do składania odpowiednich deklaracji, a także wypłacania (na rachunek funduszu ogólnokrajowego) kwot odpowiadających procentom,

⁷⁴ Zob. *Projekt uzupełniający Ustawę Emerytalną z roku 1838*, WMK II-44, k. 315–322; *Projekt do zmiany i uzupełnienia Ustawy emerytalnej*, *ibidem*, k. 251–263. Drugi projekt liczył 27 artykułów.

⁷⁵ Pismo Senatu Rząd. do senatora prezydującego (Sobolewski) z 22 VI 1844 nr 2934, WMK II-44, k. 979. Na jego czele stanął K. Hoszowski, sekretarzem mianowano A. Wężyka. Powołanie nastąpiło na podstawie art. 160 Statutu Urządającego Zgromadzenia Polityczne WMK z 10 IX 1817 r.

⁷⁶ Pismo Senatu Rząd. do Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów z 27 VI 1844 nr 2998, WMK II-44, k. 313–314; Pismo Prezydującego do Senatu Rząd. z 22 VI 1844 nr 13, *ibidem*. W Komisji Sejmowo-Skarbowej zasiadali: H. Meciszewski, F. Łącki, Ludwik Straszewski, K. Benoe i F. Kojasiewicz; w Sejmowo-Prawodawczej: Marcin Soczyński, Jan Hieronim Rzesiński, Józef Kremer, Kajetan Kowalski i Fryderyk Hechel. Zob. „Diariusz Seymowy r. 1844”, WMK II-43, k. 5–7.

⁷⁷ Ustawa z 1 VII 1844 *Uzupełnienie Ustawy Emerytalnej z roku 1838*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 3 VII 1844 nr 3801 DGS, Dz. Praw WMK z 1844 roku. Przebieg posiedzenia zob. „Diariusz Seymowy r. 1844”, WMK II-43, k. 197–230.

⁷⁸ Ustawa 1844 *Uzupełnienie Ustawy Emerytalnej...* (art. 1). Do stażu nie wliczano im czasu pracy na „posadach bezpłatnych lub nieetatowych”.

⁷⁹ *Ibidem*. Regulacją ponownie nie objęto więc szeregowych i podoficerów Milicji Krajowej i Żandarmerii, którzy korzystali z Kasy Weteranów.

⁸⁰ *Ibidem* (art. 2–3). Coroczny przyrost, określony w art. 17 ust. d ustawy z 1838 r. (dla 15–31 lat służby) wynosił obecnie 1/5 (a nie 1/4) części wynagrodzenia należnego po 15 latach pracy.

które byłyby pobierane w 1/3 części okresu 1815–1833; termin i wysokość rat emerytalnych miał określić Senat osobnym rozporządzeniem⁸¹. Jeszcze w roku 1844 Senat wyznaczył termin składania deklaracji na 15 XI 1844 roku⁸².

Poza tym urzędnikom zatrudnionym po 1833 roku, którzy nie należeli do Towarzystwa Emerytalnego lub nie opłacili wszystkich procentów (za lata 1833–1844), ustawa stwarzała możliwość przystąpienia do funduszu emerytalnego po uzupełnieniu zaległości finansowych⁸³. W regulacji nie pominięto sytuacji wdów i dzieci po urzędnikach, którym przyznano pensje wysłużonych jeszcze przed 1833 rokiem i którzy w związku z tym nie należeli do Towarzystwa Emerytalnego⁸⁴. Rozstrzygnięto też problem emerytur dla urzędników, którzy w pewnym momencie kariery zawodowej przeszli do stanu nauczycielskiego, a także nauczycieli, którzy zostali urzędnikami⁸⁵. Artykuły 2–5 ustawy weszły w życie z dniem jej ogłoszenia, czyli 3 VII 1844 roku⁸⁶. Sejm dostrzegł także konieczność zwrotu Towarzystwu Emerytalnemu pieniędzy, które przekazało ono (w okresie 1 VI 1838–31 XII 1841) na wypłatę emerytur za lata służby przed 1833 rokiem. Za zgodą Senatu posłowie uchwalili na rzecz Towarzystwa rekompensatę w wysokości 102 866 złp 9 gr⁸⁷. Jej wypłata miała się dokonać nie od razu, lecz w ratach. Automatycznie miano wypłacić 2866 złp 9 gr; pozostałe 100 000 złp umorzyć zaś poprzez amortyzację („w sposobie amortyzacji”). Powyższa kwota, oprocentowana na 5%, miała być doliczana do 3% kwoty potrąceń dokonywanych przy wypłacie wynagrodzeń. Łącznie dawało to 8%, czyli 8000 złp rocznie⁸⁸.

⁸¹ *Ibidem* (art. 5). Zasady obliczania emerytur za służbę w okresie 1815–1833 określał art. 15 lit. a ustawy z 1838 r. Przy obliczaniu kwoty potrąceń brano pod uwagę okres, w którym urzędnicy pobierali najwyższe wynagrodzenie.

⁸² Obwieszczenie Senatu Rząd. z 5 VIII 1844 nr 3792, Dz. Rząd. WMK z 10 VIII 1844 nr 99–100, s. 337–338. Do składanego w Wydziale Spraw Wewnętrznych wniosku należało dołączyć deklarację, a także „poprzec ją dowodami”. Zob. *Wzór do Deklaracji przez Urzędników lata służby w Epoce od roku 1815 do 1833 liczących, o ile by za lata te opłatę na fundusz Ogólno-Krajowy tytułem procentu 4 do 100 od jednej trzeciej części najwyższej pensji od r. 1833 pobieranej uiścić sobie życzyli* (do nr 3792), *ibidem*, s. 339.

⁸³ *Ibidem* (art. 4–5). Mieli być wówczas uważani za „członków emerytalnych od daty nominacji”.

⁸⁴ *Ibidem* (art. 6). Podstawą obliczeń miała być w ich przypadku ustawa z 1838 r.

⁸⁵ *Ibidem* (art. 7). Sytuację emerytów-nauczycieli określał Statut UJ z 1833 r. W razie wypełnienia jego postanowień, wcześniejsze lata służby w administracji („linii sądowej bądź administracyjnej”) miały być doliczane do usługi nauczycielskiej. Zostający urzędnikami byli nauczyciele mieli otrzymywać emerytury na zasadach ogólnych ustawy emerytalnej.

⁸⁶ *Ibidem* (art. 8). Miano je stosować wyłącznie w odniesieniu do pensji emerytalnych bądź wniosków o „wsparcie wdów i dzieci”, które zostały nabyte („zostały otwarte”) bądź wpłynęły po tym terminie. Ustawa nie modyfikowała emerytur przyznanych przez Komisję Emerytalną na podstawie wcześniejszych ustaw emerytalnych.

⁸⁷ Projekt *Ustawy przyznającej funduszowi emerytalnemu sumę 102 866 złp*, WMK II-44, k. 335–338; Pismo Senatu Rząd. do Prezydującego w Zgromadzeniu Reprezentantów z 27 VI 1844 nr 2999, *ibidem*, k. 333. Kwota obejmowała również oprocentowanie.

⁸⁸ Ustawa z 1 VII 1844 *Prawo przyznające funduszowi emerytalnemu sumę 102 866 złp*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 3 VII 1844 nr 3070 DGS, Dz. Praw WMK z 1844 roku (art. 1–6). Ustawa weszła w życie 1 I 1845 r. Rząd planował umorzenie całej zaległości po upływie 20 lat. W związku z tym kwota 8000 złp miała być zamieszczana w każdym budżecie wydatków. Obie sumy, kapitałowa i procentowa, Towarzystwo miało inwestować, „na pomnożenie funduszu”. Do ustawy dołączono *Obliczenie splacenia sumy 100 000 złp wraz z procentem 5 od 100 przez fundusz ogólnokrajowy, na rzecz funduszu emerytalnego dłużnej, rachując opłatę rocznie po 8000 złp*, które zawierało prognozę zysków Towarzystwa w czasie dofinansowywania z opłaty rocznej.

W sprawie stosowania nowej regulacji należy zaznaczyć, że formy i zakres działalności Komisji Emerytalnej początkowo nie uległy zmianie. Na początku 1846 roku opublikowała ona wykaz decyzji dotyczących wniosków emerytalnych, za okres I–31 XII 1845. Pensje emerytalne przyznano 20 osobom⁸⁹. Jednorazowe wsparcie oraz zwrot niewykorzystanych procentów otrzymało 12 osób⁹⁰, odmowa spotkała 15 osób⁹¹. Na łamach prasy w dalszym ciągu pojawiały się ogłoszenia o kwotach przeznaczanych na cele komercyjne⁹².

Należy dodać, że emerytury z systemu emerytalnego nadal nie były jedynym sposobem wspierania urzędników przechodzących w stan spoczynku, a także ich rodzin. Sejm w 1844 roku przekazał na powyższy cel 143 370 złp 8 gr⁹³. Dla porównania można wskazać, że cały budżet wydatków zamknął się w kwocie 2 mln 231 313 złp 42 gr⁹⁴. W ocenie jednego z badaczy dziejów XIX-wiecznego Krakowa emerytury, zwłaszcza

⁸⁹ Obwieszczenie Komisji Emerytalnej z 29 I 1846 nr 1896, Dz. Rząd. WMK z 11 II 1846 nr 15–18, s. 66–69. Pensje emerytalne otrzymali: Zofia Baczkowska (wdowa po strażniku rogatkowym, 183 złp 23 gr. i jej córka Eleonora 59, 9), Piotr Zaplatalski (strażnik leśny, 113, 9), Marianna Matakiewiczowa (wdowa po prof. Antonim, 3000, oraz ich synowie: Antoni i Maksymilian, 2000); Wincenty Gołuchowski (sędzia Sądu Wyższego, 3921, 25); Kunegunda Żelechowska (wdowa po kanceliście Sądu Wyższego, 510, i ich synowie: Antoni i Tadeusz, 339); Antoni Puchalski (trębacz, 143), Tomasz Obrębski (rewizor konsumpcyjny, 585), Ignacy Nicoledon (kancelista Wydziału Dochodów Publicznych, 502), Jan Kanty Kulski (pisarz Urzędu Konsumpcyjnego, 2204), Ludwik Kosicki (dyrektor Szkoły Technicznej, 3643), Agnieszka Jankowska (wdowa po emerycie, 196, 27), Anna Hube (wdowa po emerycie, 2640, i syn Wiktor 880), Regina Patolska (wdowa po tercjanie szkolnym, 98, 26), Franciszka Domagalska (żona drogowego Sylwestra, 62, 12), Marianna Kondracka (żona kontrolera rogatkowego Wincentego, 86, 18); Salomea Skoczniwiczowa (wdowa po nauczycielu, 161, 21).

⁹⁰ *Ibidem*. Jednorazowe wsparcie oraz „zwrot odjętych z płacy potrąceń” otrzymali: Apolonia Bassier (wdowa po woźnym 180, 12), Wincenty Kruszanowski (strażnik rogatkowy, 300), Piotr Bartel (burgrabia gmachów skarbowych, 212, 10), Anna Chuderska (wdowa po strózu Ekonomii Miejskiej, 98, 9), Tekla Patel-ska (wdowa po nauczycielu, 83, 10), Józefa Wysocka (wdowa po lekarzu szpitala, 416, 20), Jan Gulkowski (pisarz rogatkowy, 447), Józef Ciszewski (jw., 593), Wiktoria Madejska (wdowa po Komisarzu Policji, 333, 10), Urszula Piotrowska (żona trębacza Andrzeja, 150, 4), Aniela Piątkowska (wdowa po chirurgu szpitala św. Łazarza, 100 złp), Anna Opid (wdowa po kanceliście Prezydium Senatu, 500).

⁹¹ *Ibidem*. Byli to: Zuzanna Śliwińska (żona nauczyciela, odmowa na podstawie art. 24); Abraham Szle-gel (strażnik rogatkowy, jako czasowy), Salomon Ritter (jw.), Rozalia Giętkowska (wdowa po pacholku wójta Poręby, nie był członkiem Towarzystwa), Szczepan Farfurski (strażnik rogatkowy, art. 30), Franciszek Tuchowski (stróż nocny, art. 16), Franciszek Sroczyński (pisarz rogatkowy, art. 30), Wincenty Radwański (nauczyciel, art. 30), Sylwester Domagalski (drogowy, art. 30), Ludwik Korczyński (szytgar, brak wysługi lat); Józefa Tuchowska (wdowa po strózu Wojciechu, art. 16), Feliks Lubowiecki (podpisarz rogatkowy, art. 16), Marianna Puzynowa (mąż nie był członkiem Towarzystwa), Jan Cieraszyński (dozorca Domu Pracy Przymusowej, art. 30), Filip Welfarth (Dyrektor Policji, „nie udowodnienie żądania”).

⁹² Obwieszczenie Komisji Emerytalnej z 29 I 1846 nr 1933, Dz. Rząd. WMK z 11 II 1846 nr 15–18, s. 70. W 1846 r. w Kasie Towarzystwa Emerytalnego znajdowało się 25 000 złp. do „wypożyczenia, w całości lub w części”.

⁹³ *Wykaz Pensji Emerytalnych z Funduszu Ogólno-Krajowego* z 28 VI 1844, „Budżet w roku 1844 uchwalony do akt Sejmowych należący”, WM 21, k. 157–162. Wykaz obejmował 52 urzędników administracji, 7 urzędników sądownictwa, 13 profesorów, nauczycieli bądź oficjalistów akademickich, 45 wdów po urzędnikach administracji i sądownictwa, 22 wdowy po profesorach itd., 3 milicjantów (oraz 3 wdowy po nich) oraz kilkoro sierot. Łącznie 166 dorosłych i 37 dzieci. Wykaz sporządził Komitet Sejmowo-Skarbowy i zatwierdził Sejm (1 VII 1844).

⁹⁴ Ustawa z 4 i 13 VII 1844, *Budżet na r. 1845/46*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 11 X 1844 nr 4936 DGS, Dz. Praw WMK z 1844 roku; *Budżet Rozchodów przez Izbę Reprezentacyjną w roku 1844 uchwalony*, WMK 21, k. 1–21.

urzędników niższego zaszerogowania, nie były zbyt wysokie, często z trudem wystarczając na utrzymanie rodziny⁹⁵.

Należy zaznaczyć, że mimo zasadniczych przekształceń w strukturze administracji, spowodowanych likwidacją Wolnego Miasta Krakowa i jego wcieleniem do Austrii (1846–1847), a następnie reformami okresu Wiosny Ludów (1848–1849), składki na emerytury były w dalszym ciągu ściągane, pieniądze z systemu emerytalnego zaś – wypłacane⁹⁶. Zmiany spowodowało przejście częściowego zarządu przez urzędników austriackich: Naczelnika Administracji Cywilno-Wojskowej, a następnie Komisarza Nadwornego. Do tego ostatniego, począwszy od września 1847 roku, należało potwierdzanie decyzji w sprawach emerytalnych urzędników byłej Rzeczypospolitej Krakowskiej⁹⁷.

Wprowadzono wówczas kilka modyfikacji w prawie emerytalnym. Dotyczyły one między innymi wydawania poświadczeń „pozostawania przy życiu” dla ubiegających się o emeryturę, potwierdzania wdowieństwa przez kobiety otrzymujące pensje mężów, a także „stanu niedostatku sierot niezdolnych do utrzymywania się z własnej pracy”⁹⁸. Wskazano także okoliczności wykluczające wsparcie dla dzieci zmarłych urzędników⁹⁹.

Zmiany organizacyjno-prawne rodziły liczne wątpliwości organów stosujących prawo emerytalne. Dowodzi tego sprawa Ignacego Boglewskiego, byłego wójta okręgowego z Młoszowej, który w 1848 roku starał się o zatrudnienie w c.k. Urzędzie Cyrkularnym w Krakowie. Pytał, czy w razie odmowy przyjęcia na dalszą służbę zachowuje prawa emerytalne nabyte w okresie Wolnego Miasta Krakowa¹⁰⁰. Z polecenia Komisarza Nadwornego Komisja Emerytalna sięgnęła do akt senackich, które wykazały, że wnioskodawca przez cały okres służby nie pobierał pensji etatowej, w związku z czym nie powinien czerpać korzyści z funduszu emerytalnego¹⁰¹. Niejasny był przy

⁹⁵ J. Demel, *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1846–1853*, „Biblioteka Krakowska” nr 107, Kraków 1951, s. 208–209. Powodem było, że również same pensje pobierane przez urzędników były niewystarczające.

⁹⁶ O zmianach w krakowskiej administracji w latach 1846–1848 zob. M. Mataniak, *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu. Z dziejów XIX-wiecznej administracji krakowskiej*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, 2011, t. 14, s. 145–171.

⁹⁷ Zob. Pismo Rady Administracyjnej do Komisarza Nadwornego z 29 XI 1847 nr 6526, WMK V-152, k. 662 i 747; Pismo Komisarza Nadwornego do Rady Administracyjnej z 24 IX 1847 nr 3329, WMK III-46 A, k. 1015.

⁹⁸ *Instrukcja dla Plebanów i Urzędników Stanu Cywilnego we względzie ostrożności zachować się winnej w poświadczaniu kwitów na pensje emerytalne, alimenty i wsparcia* (do nr 5205), Dz. Rząd. MK i JO z 25 IX 1847 nr 189–190, s. 754–759 (art. 1–2, 4, 6–7); Obwieszczenie Rady Administracyjnej z 23 IX 1847 nr 5205, *ibidem*, s. 753; Rozporządzenie Komisarza Nadwornego z 19 IX 1847 nr 3286 Pol. Poświadczanie należało do urzędników stanu cywilnego, którymi byli wówczas proboszczowie. O okolicznościach uzasadniających zaprzestanie wypłaty emerytury mieli informować Komisarzy Dystryktowych lub Dyрекcję Policji.

⁹⁹ W przypadku chłopców było to: a) wstąpienie do wojska; b) wstąpienie do seminarium lub klasztoru; c) umieszczenie w „zakładzie publicznego wychowania” lub przytułku; d) pobieranie pensji rządowej lub prywatnej; e) oddanie na naukę handlu lub rzemiosła. W przypadku dziewcząt: a) wstąpienie w związek małżeński; b) wstąpienie do klasztoru; c) umieszczenie w instytucie; d) wstąpienie na służbę rządową lub prywatną. *Ibidem* (art. 4).

¹⁰⁰ Zob. Pisma I. Boglewskiego do Komisarza Nadwornego z 6 I 1848, WMK V-95, k. 491–492; z 8 III 1848, *ibidem*, k. 499–500; Pismo Rady Administracyjnej do Wydziału Spraw Wewnętrznych z 3 XII 1846 nr 8863, *ibidem*, k. 713 (wypłata pensji 200 złp).

¹⁰¹ Pismo Komisji Emerytalnej do Komisarza Nadwornego z 3 II 1848 nr 5, WMK V-95, k. 489–490, 495–496; Pismo Komisarza Nadwornego do Komisji Emerytalnej z 9 I 1848 nr 84, *ibidem*, k. 489. W okresie

tym status Boglewskiego jako aplikanta wydziałowego: zdaniem Komisji, na podstawie ustaw emerytalnych nie można było rozstrzygnąć, czy nabył on wówczas „przymioty urzędnika”. Komisja przyjęła interpretację korzystną dla aplikantów. Mianowicie każdy legitymujący się nominacją rządową i składający przysięgę powinien być uważany za „pozostającego w służbie publicznej”¹⁰².

Z tamtego okresu zachowały się także akta sprawy Edwarda, Teofila, Marianny i Emilii Szczygielskich, dzieci Szymona Szczygielskiego¹⁰³, nauczyciela szkoły wydziałowej Świętej Barbary. Pozwalają one prześledzić przebieg postępowania w sprawach emerytalnych¹⁰⁴. Ponieważ dzieci straciły oboje rodziców (Szczygielski zmarł 12 III 1847 r., jego żona, Józefa ze Skórskich, 10 I 1847 r.), ustanowiono dla nich opiekuna w osobie Józefa Pyscha. Skierował on do ówczesnej władzy rządowej (Rady Administracyjnej) wniosek o wypłacenie awansem zasiłku emerytalnego, który zamierzał przeznaczyć na utrzymanie i edukację podopiecznych¹⁰⁵. Do wniosku Pysch dołączył akty zgonu („akty zejścia”) Szczygielskich, wystawione przez parafię Najświętszej Maryi Panny w Krakowie i wpisane do ksiąg parafialnych¹⁰⁶. Rada Administracyjna przekazała sprawę Wydziałowi Spraw Wewnętrznych, który ustalił wysokość przypadającej Szczygielskiemu pensji emerytalnej (1641 złp 20 gr). Wydział wskazał na jej częściowe wypłacenie, mocą decyzji Rady, zatwierdzonej przez Komisarza Nadwornego. W związku z powyższym wydział przedstawił wniosek o wypłacenie z Kasy Emerytalnej 231 złp 7 gr¹⁰⁷. Przed wydaniem decyzji w przedmiocie wspar-

1 I 1826–31 III 1839 Boglewski był wójtem w Młoszowej, nie pobierając w związku z tym wynagrodzenia (jedynie „kompetencję” na pokrycie kosztów kancelaryjnych, 100 złp miesięcznie); następnie pracował jako pomoc kancelaryjna w Wydz. Spraw Wewn. Decyzją Senatu z 18 II 1842 nr 1371 otrzymał nominację na aplikanta przy tymże wydziale (65 złp miesięcznie wypłacane z funduszu „na popęd służby biurowej”), pieniądze pobierał do 30 IV 1846 r., przy czym do likwidacji Rady Administracyjnej (31 XII 1847) wykonywał czynności biurowe.

¹⁰² Pismo Komisarza Nadwornego do Komisji Emerytalnej z 21 II 1848 nr 531, WMK V-95, k. 487–488; Pismo Komisji Emerytalnej do Komisarza Nadwornego z 23 III 1848 nr 33, *ibidem*; Komisarzem był hr. Maurycy Deym.

¹⁰³ Szczygielski uczył języka polskiego, niemieckiego, historii powszechnej i geografii. R. Dutkova, *Szkolnictwo średnie Krakowa w pierwszej połowie XIX w. (1801–1846)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 165–166.

¹⁰⁴ Oprócz sprawy Antoniego Egły są to jedyne zachowane w aktach emerytalnych dokumenty z tego zakresu. Powodem jest wybrakowanie akt. Zob. *Konsygnacja Akt Emerytalnych a mianowicie projektów do praw o Emeryturach, zawiązaniu Komisji Emerytalnej, wymiaru pensji różnym Członkom do tegoż Stowarzyszenia Emerytalnego należącymi, Bilansów tegoż funduszu z różnych 4 lat itp.* z 1853 roku, „Emerytury (1833–1848)” WMK V-153, k. 2.

¹⁰⁵ Pismo J. Pyscha do Rady Administracyjnej z 22 XI 1847 (do nr 6680), WMK V-152, k. 659; Pismo J. Pyscha do Komisji Emerytalnej z 20 III 1847, WMK V-152, k. 663. Pysch od 1842 r. był nauczycielem w szkole wydziałowej św. Barbary. R. Dutkova, *Szkolnictwo średnie...*, s. 171.

¹⁰⁶ Akt zejścia J. Szczygielskiej z 11 I 1847 spisany przez Urzędnika Stanu Cywilnego (wikary kościoła) w obecności „działków kościelnych” (Andrzej Borkowski i Marcin Dobrzański), który potwierdzał jej śmierć 10 I 1847 w domu przy ul. Sławkowskiej 441, WMK V-152, k. 689; Akt zejścia S. Szczygielskiego z 13 III 1847 spisany w obecności świadków (Jan Winiarski, Adam Szmietawski), który potwierdzał jego śmierć 12 III 1847 tamże, *ibidem*, k. 693.

¹⁰⁷ Pismo Wydziału Spraw Wewnętrznych do Rady Administracyjnej z 29 XI 1847 nr 6680, WMK V-152, k. 660 i 749; Pismo Rady Administracyjnej do Komisji Emerytalnej z 6 VII 1847 nr 3697, *ibidem* (połączenie wypłacenia 200 złp); Pismo Komisarza Nadwornego do Rady Administracyjnej z 4 IX 1847 nr 2943, *ibidem* (wypłacenie 700 złp); Pismo Rady Administracyjnej do Komisji Emerytalnej z 13 III 1847 nr 1440, *ibidem* (wypłacenie 100 złp).

cia władze zgromadziły obszerną dokumentację. Oprócz aktów zgonu obejmowała ona świadectwa potwierdzające nabycie praw emerytalnych, z których najważniejszym był wykaz 26 lat, 3 miesięcy i 10 dni, jakie Szczygielski przepracował w zawodzie nauczycielskim¹⁰⁸. Uzupełnieniem były akty nominacji na nauczyciela, stanowiące swego rodzaju świadectwa pracy¹⁰⁹. Rada otrzymała też akty urodzenia dzieci Szczygielskiego, potwierdzające ich małoletniość¹¹⁰. Ponieważ ostateczne decyzje w sprawach emerytalnych podejmował Komisarz Nadworny, jemu Rada odstąpiła, po wcześniejszym zaaprobowaniu, wniosek wydziału¹¹¹.

Sprawa Szczygielskiego stanowi też okazję do przyjrzenia się procedurze przyznawania emerytur urzędnikom w razie „utruty sił życiowych”. W związku z pogarszającym się stanem zdrowia Szczygielski wystarał się u Protomedyka o świadectwo zdrowia. Stwierdzono w nim, że stan pacjenta uniemożliwia dalsze pełnienie obowiązków nauczyciela¹¹². Rada Administracyjna uwzględniła opinię lekarską i ze względów zdrowotnych („osłabiony stan zdrowia”) udzieliła Szczygielskiemu „uwolnienia” z funkcji nauczyciela szkoły Świętej Barbary¹¹³. W dalszej kolejności Komisarz Rządowy Instytutów Naukowych (będący przedstawicielem pracodawcy) wystąpił z wnioskiem do Komisji Emerytalnej o rozpoczęcie wypłacania pensji emerytalnej. Do swojego wystąpienia dołączył niezbędne dokumenty, w tym świadectwa pracy oraz zaświadczenie, że utrata zdrowia nastąpiła wskutek „uciążliwości w pracy z młodzieżą”¹¹⁴.

Komisja Emerytalna kontynuowała działalność w latach 1849–1854¹¹⁵. Dowodzi tego przebieg sprawy Antoniego Eglya, pochodzącego z Węgier (Siedmiogród) milicjanta

¹⁰⁸ *Wykaz odbytych lat w zawodzie nauczycielskim przez Szymona Szczygielskiego z 10 I 1847*, WMK V-152, k. 707–708. Szczygielski pracował w następujących placówkach oświatowych: szkoła początkowa przy kościele NMP (1820–1833), szkoła wydziałowa św. Barbary (1833–1835, pensja 1200 złp), szkoła wydziałowa w Chrzanowie (1835–1836, 1500), Szkoła Techniczna (1836–1842, 2000), szkoła św. Barbary (1842–1847).

¹⁰⁹ Pismo Dozoru Ogólnego Szkół Początkowych z 13 IX 1820 nr 369 (nominacja na nauczyciela w szkole NMP, od 1 X 1820), WMK V-152, k. 717; Zob. Pisma Senatu Rząd. do S. Szczygielskiego: z 4 IX 1833 nr 5661 (nominacja na stanowisko w szkole wydziałowej św. Barbary), *ibidem*, k. 721; z 20 X 1835 nr 6325 (nominacja na zast. prof. szkoły wydziałowej w Chrzanowie), *ibidem*, k. 725; z 11 VII 1838 nr 3192 (potwierdzenie nominacji w Szkole Technicznej), *ibidem*, k. 733; Pismo Komisarza Rządowego Instytutów Naukowych z 17 IX 1844 nr 566 (nominacja na stanowisko w szkole wydziałowej św. Barbary w związku z jej oddzieleniem od Szkoły Technicznej), *ibidem*, k. 713.

¹¹⁰ *Wyciągi z ksiąg cywilnych parafii NMP w Krakowie*, Akty urodzenia dzieci Szczygielskich: Edwarda Maksymiliana (ur. 12 X 1833) z 17 X 1833, WMK V-152, k. 673; Teofila Józefa (24 IV 1836) z 1 V 1836, *ibidem*, k. 677; Marianny Józefy (12 II 1838) z 15 II 1838, *ibidem*, k. 681; Emilii Józefy (16 V 1840) z 20 V 1840, *ibidem*, k. 685. Małoletnie były osoby poniżej 18 roku życia.

¹¹¹ Pismo Rady Administracyjnej do Komisarza Nadwornego z 29 XI 1847 nr 6526, WMK V-152, k. 662 i 747; Pismo Komisarza Nadwornego do Rady Administracyjnej z 24 IX 1847 nr 3329, WMK III-46 A, k. 1015. Wcześniej Rada nakazała też wyasygnować 100 złp na pokrycie kosztów pogrzebu zmarłego.

¹¹² Pismo Protomedyka Józefa Jakubowskiego, świadectwo lekarskie wystawione na żądanie Szczygielskiego z 30 XII 1846, WMK V-152, k. 697. Była w nim mowa o „mocnym chorowaniu na piersi”.

¹¹³ Pismo Rady Administracyjnej do S. Szczygielskiego z 15 II 1847 nr 801, WMK V-152, k. 697. Uwolnienie od obowiązków nastąpiło z dniem 1 III 1847; Pismo Rady Administracyjnej do Dyrektora Rady Administracyjnej z 18 II 1847 nr 810 (do nr 240), „Dziennik prezydyalny c.k. Rady Administracyjnej od nr 1 do nr 1887” z 1847 roku, WMK III-68, k. 49.

¹¹⁴ Pismo Komisarza Rządowego przy Instytutach Naukowych do Komisji Emerytalnej z 13 I 1847 nr 42, WMK V-152, k. 665.

¹¹⁵ Dokładniejsze określenie liczby przyznanych przez Komisję Emerytalną emerytur w latach 1849–1854 uniemożliwia brak sprawozdań z tego okresu. Nie udało się ich odnaleźć m.in. w publikatorach urzęd-

i żandarma Wolnego Miasta Krakowa; jej przedstawienie jest cenne także z tego powodu, że daje możliwość prześledzenia etapów wydawania decyzji odmownych¹¹⁶. W styczniu 1852 roku Egly został przeniesiony w stan spoczynku¹¹⁷. W omawianej sprawie decydujące okazały się wątpliwości, czy wnioskodawca opłacał procenty od wynagrodzenia na poczet przyszłej emerytury. Mimo przedkładanych świadectw zatrudnienia, wnioskodawca nie przekonał Rady Administracyjnej o nieprzerwanym pełnieniu obowiązków w służbie rządowej¹¹⁸. Dane służby rachunkowej wykazały bowiem, że Egly uiszczał procenty („ara”) nieregularnie¹¹⁹. W 1851 roku Kasa Filialna Krajowa otrzymała z Kasy Emerytalnej potwierdzenie ich wniesienia jedynie za okres XI 1847–VII 1848. Uchybieniem formalnym było sporządzenie świadectwa zdrowia przez niewłaściwego urzędnika. W powyższych okolicznościach Komisja Emerytalna wydała decyzję odmowną¹²⁰.

Niezadowolony z rozstrzygnięcia Egly odwołał się do urzędującej w Krakowie Komisji Gubernialnej. Wnioskodawca powołał się na swoje zasługi, w tym służbę w armii austriackiej; przekonywał, że wskutek „utruty zdrowia, sił i wzroku na publicznych usługach” nie jest w stanie pracować zawodowo. Prośbę motywował trudną sytuacją rodzinną¹²¹. Komisja Gubernialna częściowo uwzględniła argumentację Egly, zwracając uwagę, że podczas pełnienia służby w Chrzanowie wynagrodzenie wypłacano mu z innych źródeł, a to z funduszu gminy żydowskiej oraz funduszu miejskiego. Potwierdziła fakt nieopłacenia procentów od części poborów, umożliwiając zarazem wnioskodawcy ich uzupełnienie w wyznaczonym terminie¹²². Rozpatrująca ponownie sprawę Rada Administracyjna zwróciła się o opinię do Komisarza Dystryktowego. Wykazał on zaległości w opłacie procentów w całym kwestionowanym okresie; w związku z tym Rada odstąpiła sprawę Komisji Gubernialnej, stawiając wniosek o przyznanie pensji emerytalnej pod warunkiem opłacenia zaległości¹²³. Ponieważ Egly nie był w stanie uczynić

wych. Zob. Regestry „Dziennika Rządowego Miasta Krakowa i Jego Okręgu” oraz „Dziennika Rządowego Wielkiego Księstwa Krakowskiego” z lat 1848–1854.

¹¹⁶ Przebieg służby Egly wyglądał następująco: Pułk Huzarów Fryderyka Wilhelma (1822–1836), Żandarmeria WMK (1837–1842), podinspektor przy Komisariacie Dystryktowym w Chrzanowie (1842–1844), Milicja Krajowa (1845), podinspektor przy KDCh (1845–1852). Zob. Akty nominacji A. Egly na podinspektora w Chrzanowie z 25 II 1842 nr 485 i z 1 VII 1845 nr 2, WMK V-152, k. 600; *Kalendarzyk polityczny krakowski na rok 1844*, Kraków 1844, s. 29–30.

¹¹⁷ Pismo Rady Administracyjnej do Komisji Emerytalnej z 28 XII 1851 nr 16 169, WMK V-152, k. 599.

¹¹⁸ Akty nominacji A. Egly na podinspektora przy Komisariacie Dystryktowym w Chrzanowie z 25 II 1842 nr 485 i z 1 VII 1845 nr 2, WMK V-152, k. 600.

¹¹⁹ Pismo Komisji Emerytalnej do Rady Administracyjnej z 26 I 1852 nr 10, WMK V-152, k. 599–600. Egly zarabiał rocznie 1000 złp, potrącenie wynosiło 30 złp.

¹²⁰ Pismo Komisji Emerytalnej do Kasy Filialnej Krajowej z 12 XII 1851 nr 3, WMK V-152, k. 600; Pismo Rady Administracyjnej do A. Egly z 18 II 1852, *ibidem*. Świadectwo wystawił Fizyk Okręgowy zamiast Protomedyka. Decyzję Komisji Emerytalnej zatwierdziła Rada Administracyjna.

¹²¹ Pismo A. Egly do szefa Komisji Gubernialnej w Krakowie z 16 II 1852, WMK V-152, k. 607–608; Pismo A. Egly do Rady Administracyjnej z 13 III 1852, *ibidem*, k. 613–616. Egly miał na utrzymaniu „liczną rodzinę”; przekonywał, że w razie decyzji odmownej będzie musiał „żebrac o kawałek chleba”.

¹²² Pismo Komisji Gubernialnej do Rady Administracyjnej z 26 VIII 1852 nr 12 233, WMK V-152, k. 631–632; Pismo Rady Administracyjnej do A. Egly i Komisarza Dystryktowego w Chrzanowie z 10 IX 1852 nr 13 169, *ibidem*, k. 632. Procenty nie zostały opłacone za pierwszy okres służby w Chrzanowie (1 III 1842–1 XI 1847).

¹²³ Pismo Rady Administracyjnej do A. Egly z 15 II 1853 nr 15 520, WMK V-152, k. 635; Pismo KDCh do Rady Administracyjnej z 4 X 1852 nr 1988, *ibidem*. Informacji o opłacanych procentach nie posiadały Izba Obrachunkowa Tymczasowa oraz Kasa Filialna Krajowa.

zadość temu żądaniu („brak gotowizny”), a Rada Administracyjna nie zgodziła się na zastępczy pobór połowy „ary” od ostatniego wynagrodzenia, ostatecznie odmówiono mu „pensji wysłużonej”¹²⁴.

Można jeszcze wspomnieć kasus dozorczy mostowego Michała Przeźmińskiego. W związku z reorganizacją służby budowlanej zaproponowano mu przeniesienie na podrzędne stanowisko lampiarza (osoba odpowiedzialna za oświetlenie Krakowa). Ponieważ nie odpowiadało ono jego oczekiwaniom, Przeźmiński zażądał zwrotu kwot potrącanych przez siedem lat na rzecz funduszu emerytalnego. O zaistniałej sytuacji Rada Administracyjna poinformowała Komisję Emerytalną¹²⁵. Komisja stwierdziła, że ponieważ wnioskodawca „został pozbawiony dotychczasowej posady bez swojej winy i woli, przed wysłużeniem lat uprawniających do pobierania emerytury”, „nie mogąc przy tym przyjąć innych obowiązków”, służyło mu prawo żądania, na podstawie art. 31 ustawy z 1838 roku, zwrotu wniesionych opłat¹²⁶. Warunkiem było przedstawienie przez niego „dowodów ukazujących stan służby”¹²⁷.

Należy zaznaczyć, że działalność Komisji Emerytalnej nie ustała mimo likwidacji Wolnego Miasta Krakowa i jego inkorporacji do monarchii Habsburgów (16 XI 1846 r.). Znalazła się ona także wśród instytucji, które utrzymano na przełomie lat 1847/1848 w związku z kolejną reorganizacją struktur administracyjnych¹²⁸. Dalsze zmiany wprowadzono w okresie Wiosny Ludów; trzeba odnotować, że dla czynienia wydatków z funduszu emerytalnego przywrócona w drugiej połowie 1848 roku Rada Administracyjna potrzebowała upoważnienia Gubernatora Galicji. Dotyczyło to zresztą nie tylko wypłaty pensji wysłużonych, ale również innych świadczeń przysługujących członkom aparatu administracyjnego¹²⁹. Rada zachowała samodzielność jedynie w przedmiocie udzielania doraźnego wsparcia finansowego dla urzędników, jednakże tylko raz w roku i w granicach określonych w budżecie¹³⁰. Oprócz tego, w związku z ustanowieniem Rady Miejskiej,

¹²⁴ Pismo A. Egly do Rady Administracyjnej z 7 III 1853, WMK V-152, k. 643–644; Pismo Rady Administracyjnej do A. Egly z 14 III 1852 nr 3716, *ibidem*. Egly zaproponował, aby potrącanie drugiej części „ary” od ostatniego wynagrodzenia rozpocząć po otrzymaniu przez niego pierwszej raty emerytury.

¹²⁵ Pismo Rady Miejskiej do Rady Administracyjnej z 29 VI 1851 nr 10 518, fasc. 23 („Mosty 1816–1852”), WMK V-79 B, k. 1339; Pismo Rady Administracyjnej do Komisji Emerytalnej z 23 IX 1851 nr 9707, *ibidem*. Sprawa była związana z redukcją personelu z powodu ukończenia budowy mostu podgórskiego (tzw. Mostu Franciszka Józefa) na Wiśle.

¹²⁶ Pismo Komisji Emerytalnej do Rady Administracyjnej z 27 IX 1851 nr 96, WMK V-79 B, k. 1337.

¹²⁷ Pismo Rady Administracyjnej do Komisji Emerytalnej z 14 X 1851 nr 2861, WMK V-79 B, k. 1338. Wnioskodawca dopełnił tego obowiązku, wykazując przebieg służby w roli stróża, z pensją najpierw (16 I 1844–30 IX 1847) w wysokości 33 złp 10 gr, a następnie (1 X 1847–1 VII 1851) 103 złr 13 krajcarów. W „służbie skarbowej” Przeźmiński przepracował 7 lat, 5 miesięcy i 5 dni.

¹²⁸ Komisję Emerytalną podporządkowano kierującemu administracją polityczną Komisarzowi Nadwornemu, a także Urzędowi Cyrkularnemu, który zastąpił Radę Administracyjną. Zob. Rozporządzenie Komisarza Nadwornego z 20 XII 1847, Dz. Rząd. MK i JO nr 258–261 z 29 XII 1847, s. 1033 (art. 7, 8 pkt b).

¹²⁹ Pismo Gubernatora Galicji do Rady Administracyjnej z 14 X 1848 nr 163 KP (do nr 3941), WMK V-5, k. 969 (art. 10, pkt 7, lit. a–k, n). Zgoda Gubernatora dotyczyła też płac urzędników, dodatków osobistych, alimentów, adjutów, dodatków mieszkaniowych („płac na mieszkanie”), deputatów, diurnów i pauszaliów, nagród i wsparcia dla urzędników oraz „należytości substytucyjnych”. Była też wymagana przy wypłacie środków z Kasy Kameralnej z przeznaczeniem na nadzwyczajne wydatki administracji, określone pod poz. 18 budżetu na lata 1848/1849. Gubernatorem był wówczas Wacław Zaleski.

¹³⁰ *ibidem*. Wsparcie mogło nastąpić w wysokości 2/3 sumy preliminowanej w budżecie na ten cel; na rzecz jednego urzędnika można było przeznaczyć nie więcej niż 50 złotych reńskich.

która przejęła od Rady Administracyjnej część kompetencji w sprawach miejskich, to właśnie magistrat stał się organem odpowiedzialnym za wypłatę emerytur dla znacznej części aparatu urzędniczego¹³¹.

Komisja Emerytalna prowadziła działalność do chwili ostatecznej likwidacji odrębności ustrojowych z czasów Rzeczypospolitej Krakowskiej. Z dniem 1 VII 1853 roku zlikwidowano Radę Administracyjną oraz Radę Miejską, co było jak najbardziej uzasadnione z punktu widzenia interesów, odchodzącej od zdobyczy Wiosny Ludów i powracającej na drogę absolutyzmu oraz germanizacji, monarchii habsburskiej. Radę Miejską zastąpił prowizoryczny i podporządkowany Komisji Gubernialnej Magistrat, w skład którego weszli burmistrz i radcowie; funkcjonował też Wydział Miejski. W miejsce Rady Administracyjnej powołano Urząd Obwodowy (Kreisamt), obejmujący swoim zasięgiem Wielkie Księstwo Krakowskie. W maju 1854 roku zlikwidowano Komisję Gubernialną, którą zastąpił Rząd Krajowy dla Galicji Zachodniej (na czele z prezydentem). Powyższe zmiany wiązały się z oddalaniem ze służby większości urzędników polskiego pochodzenia¹³².

Komisja Emerytalna funkcjonowała do połowy 1854 roku, o czym świadczą zachowane dokumenty archiwalne. Jej likwidacja była więc wynikiem tendencji unifikacyjnych i germanizacyjnych w polityce austriackiej „systemu Bacha”. Wskutek wyżej zarysowanych przeobrażeń organizacyjnych, od połowy lat pięćdziesiątych XIX wieku wypłata wynagrodzeń, a w dalszej kolejności również emerytur i zasiłków wdowich, następowała zapewne na podstawie austriackiego prawa urzędniczego¹³³.

Podsumowująca ocena dzieła sejmów Rzeczypospolitej Krakowskiej, do których dorobku należało kilka ustaw emerytalnych, pozwala wyprowadzić kilka stwierdzeń ogólnych. Na miarę możliwości finansowych i organizacyjnych niewielkiego państewka, jakim było Wolne Miasto Kraków, udało się stworzyć system emerytalny, który zapewniał urzędnikom podstawowe wsparcie na wypadek odejścia ze służby państwowej. Nie można przy tym pominąć faktu, że zaopatrzenie emerytalne było finansowane głównie ze składek samych zainteresowanych. Po spełnieniu kilku warunków na wydatną pomoc mogły także liczyć wdowy po urzędnikach oraz ich małoletnie dzieci. Wielkość świadczeń była bardzo zróżnicowana, co stanowiło konsekwencję rozwarstwienia majątkowego krakowskiego aparatu urzędniczego. W świetle chociażby danych o cenach

¹³¹ O utworzeniu Rady Miejskiej zob. J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979, s. 191–192; K. Bąkowski, *Kronika Krakowska 1796–1848*, cz. III: *od r. 1832 do 1848*, „Biblioteka Krakowska” nr 42, Kraków 1909, s. 237–239.

¹³² Szerzej zob. J. Demel, *Stosunki gospodarcze...*, s. 356–366; J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa...*, s. 199–200. Zob. Pismo F. Mercandina do A. Gołuchowskiego z 10 II 1853 [za:] J. Demel, *Stosunki gospodarcze...*, s. 360–361. Franciszek Mercandin był następcą Andrzeja Ettmayera (1849–1853) na stanowisku naczelnika Komisji Gubernialnej w Krakowie. W 1854 r. został prezydentem Rządu Krajowego.

¹³³ Zob. *Księga Dochodów i Wydatków Funduszu Emerytalnego za czas od 1 listopada 1849*, Archiwum Narodowe w Krakowie – Ekspozycja w Spytkowicach, zespół „Magistrat II Miasta Krakowa”, sygn. Mag. II 1257 oraz podobne księgi za lata 1850–1854 (Mag. II 1258–1261). Składki na poczet przyszłej emerytury opłacali m.in. Teofil Wesper (referent Wydziału Administracji), Franciszek Jędrzejewski (Ekonom Miejski), Jan Czerwiński (rewizor szlachtuzowy), Michał Mohr (Fizyk Miejski), Henryk Otto (Weterynarz Miejski), Paweł Barański (adiunkt Budownictwa). Potrącenie wynosiło 4% wynagrodzenia i dokonywano go comiesięcznie.

w Krakowie czwartej i piątej dekady XIX wieku należy jednak stwierdzić, że emerytury nie były zbyt wysokie¹³⁴.

Dodatkowo należy ocenić działalność Komisji Emerytalnej, która była instytucją czuwającą nad prawidłowym funkcjonowaniem systemu emerytalnego. W jej skład wchodził przedstawiciel wszystkich poważniejszych instytucji państwowych, których pracownicy byli potencjalnymi beneficjentami systemu emerytalnego (administracja rządowa, szkolnictwo, sądownictwo, organy bezpieczeństwa). Ustawy cechował duży stopień szczegółowości, co nie uchroniło wszakże Komisji Emerytalnej (a także innych organów zatrudnionych przy wypłacie emerytur) od konieczności występowania do rządu z prośbami o interpretację wielu nie do końca jasnych przepisów. Należy odnotować, że w swojej korespondencji z Senatem Komisja przyjmowała zazwyczaj wykładnię korzystną dla urzędników. W ustawie uwzględniono okoliczności, które ze względów etycznych powinny stanowić przeszkodę w otrzymaniu emerytury (m.in. popełnienie przestępstwa, pobieranie wynagrodzenia w związku z „wejściem na obcą służbę”, porzucenie małżonka, rozwód bądź separację). Dla położenia tamy ewentualnym nadużyciom i próbom wyłudzenia świadczeń emerytalnych w ustawach znalazły się wykazy dokumentów, które należało przedłożyć przed uzyskaniem decyzji w sprawie wypłaty świadczenia. Osoby występujące o przyznanie emerytury mogły oczekiwać, że decyzja w ich sprawie będzie podjęta zgodnie z określoną procedurą oraz należycie uzasadniona. Listy osób, którym przyznano świadczenie bądź go odmówiono, były publikowane na łamach dzienników urzędowych. Nad poprawnością obliczenia wysokości emerytur czuwała wyspecjalizowana służba rachunkowa (Biuro Rachuby WMK, później Izba Obrachunkowa Tymczasowa). Przechowywane w Kasie Głównej środki Towarzystwa Emerytalnego często były inwestowane („elokowane”), a uzyskane środki przeznaczone na cele emerytalne. Nie można też zapomnieć o sporych kwotach pieniężnych wydatkowanych przez Zgromadzenie Reprezentantów na pomoc dla urzędników nienależących do Towarzystwa Emerytalnego. Odbywało się to w ramach środków państwowych zapisywanych w ustawach budżetowych. Nietrudno zauważyć, że ogólne zasady wprowadzone w Wolnym Mieście Krakowie były w znacznej mierze podobne do rozwiązań tworzących systemy emerytalne w Królestwie Polskim czy też monarchii austriackiej.

dr Mateusz Mataniak

e-mail: aramis221@wp.pl

¹³⁴ Obwieszczenie Komisarza Targowego z 1 1843 nr 18 DKT, Dz. Rząd. WMK nr 1–3 z 7 I 1843, s. 10–12. Przykładowo wół lżejszej wagi kosztował ok. 100 złp, 1 funt mięsa wołowego – 7 gr, bochenek chleba żytniego (waga 1 funt 8 łutów) – 3 gr, funt soli – 6 gr, butelka kwartowa piwa marcowego – 5 gr., funt mydła taflowego – 22 gr. Więcej zob. M. Górkiewicz, *Ceny w Krakowie w latach 1796–1914*, Poznań 1950, *passim*.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie: zespół „Archiwum Wolnego Miasta Krakowa”, sygn. WM 21, WMK II-41, WMK II-42, WMK II-43, WMK II-44, WMK III-68, WMK V-5, WMK V-79 B, WMK V-95, WMK V-152, WMK V-153.

Archiwum Narodowe w Krakowie – Ekspozytura w Spytkowicach, zespół „Magistrat II Miasta Krakowa”, sygn. Mag. II 1257, Mag. II 1258, Mag. II 1259, Mag. II 1260, Mag. II 1261.

Źródła wydane

Diariusz Sejmu Wolnego Miasta Krakowa albo Rzeczypospolitej Krakowskiej za rok 1837/1838.

Z rękopisu Biblioteki Polskiej w Paryżu, oprac. M. Jaglarz, Kraków 2016.

„Dziennik Praw Wolnego Miasta Krakowa”.

„Dziennik Rządowy Miasta Krakowa i jego Okręgu”.

„Gazeta Krakowska” z 1838 roku.

Kalendarzyk polityczny krakowski na rok 1846, Kraków 1846.

Opracowania

Bąkowski K., *Kronika Krakowska 1796–1848*, cz. III: *od r. 1832 do 1848*, „Biblioteka Krakowska” nr 42, Kraków 1909.

Bieniarzówna J., Małecki J.M., *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979.

Bieniarzówna J., *Z dziejów liberalnego i konspiracyjnego Krakowa (1833–1846)*, „Biblioteka Krakowska” nr 106, Kraków 1948.

Demel J., *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1853–1866*, „Biblioteka Krakowska” nr 112, Kraków 1958.

Dutkova R., *Szkolnictwo średnie Krakowa w pierwszej połowie XIX w. (1801–1846)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.

Górkiewicz M., *Ceny w Krakowie w latach 1796–1914*, Poznań 1950.

Jabłoński Z., *Meciszewski Hilary* [w:] PSB, t. XX, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975.

Kopff W., *Wspomnienia z ostatnich lat Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Biblioteka Krakowska” nr 31, Kraków 1906.

Mataniak M., *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu. Z dziejów XIX-wiecznej administracji krakowskiej*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2011, t. 14.

Mataniak M., *System emerytalny dla urzędników Wolnego Miasta Krakowa*, część I: *Lata 1815–1837*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2017, t. 10, z. 2.